Бүгү чурттарның пролетарийлери, каттыжыңар!

ШЫН

СЭКП Тыва обкомунуң, Тыва АССР-ниң Дээди
Совединиң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң органы

№ 64 (9439) | Воскресенье, март 17, 1974 чыл | 1925 чылдан үндезилеттинген. | Өртээ 2 коп.

РСФСР-НИҢ КУР ЧЕР РАЙОННАРЫНЫҢ СОВХОЗТАРЫН БОЛГАШ КОЛХОЗТАРЫН РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Тараа болгаш чер база мал ажылының өске-даа продукталарын бүдүрерин болгаш күрүнеге садарын көвүдедиринге чедип алган чедиишкиннери дээш база кур болгаш курукkан черлерни шиңгээдип алганының 20 чыл оюн таварыштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

Таңды районда «Тиилелге» совхозту.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **М. ЯСНОВ**
РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Х. НЕШКОВ**

Москва, 1974 чылдың март 15.

* * *

РСФСР-НИҢ КУР ЧЕР РАЙОННАРЫНЫҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ БҮДҮРҮЛГЕЗИНИҢ ХООЧУННАРЫН БОЛГАШ МУРНАКЧЫЛАРЫН РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

РСФСР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Чедип алган күш-ажылчы чедиишкиннери дээш база кур болгаш курукkан черлерни шиңгээдип алганының 20 чыл оюн таварыштыр РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаары болза:

ТЫВА АССР-ДЕН

Базаанчы Кыргысович Тарааны — Улуг-Хем районда «Улуг-Хая» совхозтуң тракторизи.

Федор Андреевич Кострулевту — Таңды районда «Тиилелге» совхозтуң механиги.

Феофан Михеевич Кудрявцевти — Каа-Хем районда «Тиилелге» колхозтуң тракторизи.

РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **М. ЯСНОВ**
РСФСР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **Н. НЕШКОВ.**

Москва, 1974 чылдың март 15.

ПАРТИЯНЫҢ БОЛГАШ УЛУСТУҢ УЛУГ МААДЫРЛЫГ ХЕРЭЭ

Кур черлерни шиңгээдип ап эгелээнинден бээр 20 чыл болганынга тураскааткан, Алма-Атага болган байырлыг хурал

Кур болгаш курукkан черлерни шиңгээдип алырының маадырлыг арыннары бистиң Төрээн чуртувустуң төөгүзүнге, совет улустуң кайгамчыктыг херектериниң чыл демдегелелинге кезээ мөңгеде кирген. Шаанда ээн чыткан черлер партияның тура-соруу-биле, бүгү совет кижилерниң — бүгү эвилелдешкен республикаларның төлээлекчилериниң, көдээниң база үлетпүрнүң ажыл-ишчилериниң, шериг албанындан халашкан дайынчыларның, комсомолчуларның, бистиң алдарлыг аныяктарывыстың эрес-шудургу күш-ажылы-биле чаарттынган. Ол черлерде ам совхозтар өзүп келген, үлетпүр бүдүрүлгелери болгаш эртем төптери тургустунган, чурттуң чөөн талазында кур черлер районнарында чаа улуг тараа баазазын тургускан.

Кур черлерни шиңгээдип ап эгелээнин эш Л. И. Брежнев совет улустуң кайгамчык улуг маадырлыг херээ деп адаан. Ол болза совет кижилерниң күш-ажылчы маадырлыг херээниң чайыннаанчак арны, интернационалчы кижизидилгениң школазы болган. Ол болза чер курлавырларын чурттуң бүдүрүкчү күштериниң эргежаактыарынга таарыштыр ажыглаар дугайында ленинчи идеяны амыдыралга моон соңгаар-даа боттандырарының чаа, калбак аргалары болур.

Кур чыткан кыдыг-кызыгаар чок ховуларны шиңгээдип алырынга боттарының салышкынын акы-дунма бүгү улустар-биле кады Казах ССР-ниң ажыл-ишчилери база киирген. Эрткен чылын Казахстан Төрээн чуртка бир миллиард пуд ажыг тарааны берген. Фоң дыка хөй кезээ кур черниң магалыг белээ болган.

Казахстанның найысылалы — Алма-Ата байырлалдыг ёзу-биле шиметтинген. Ында Ленин аттыг Ордуга март 15-те кур черлерни шиңгээдип ап эгелээнинден бээр 20 чыл болганынга тураскааткан, партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнарының байырлыг хуралы ажыттынган. Ук хуралга бүдүрүлгениң мурнакчылары, Казахстанның хөй-ниити организацияларының төлээлекчилери база киришкен.

Залда — Казахстанның Компартиязының ТК-зының кежигүннери, республиканың Дээди Совединиң депутаттары, кур черлерни эң баштай шиңгээдип ап эгелээн хоочуннар, республиканың бүгү областарындан келген үлетпүр база көдээ ажыл-агыйның мурнакчылары, эртем, культураның ажылдакчылары. База-ла ында ук байырлалга киржири-биле чедип келген эвилелдешкен республикаларның, чурттуң крайларының болгаш областарының делегациялары.

Эштер **Л. И. Брежнев, А. А. Гречко, Д. А. Кунаев, В. В. Щербицкий, П. М. Машеров, Ш. Р. Рашидов, Г. В. Романов, М. С. Соломенцев** оларны чыылганнар дииминттиг үргүлчүлелдиг адыш часкап, йөрээлдер салып уткаан. Оларның-биле кады президиумга олуттарны Молдавияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары **И. И. Бодюл,** Киргизияның Компартиязының ТК-зының бирги секретары **Т. Усубалиев,** Таджикистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары **Д. Расулов,** Туркменистанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары **М. Г. Гапуров,** ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары **Е. М. Тяжельников,** СЭКП ТК кежигүнү **Г. Э. Цуканов,** Казах ССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **С. Б. Ниязбеков,** республиканың Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы **Б. А. Ашимов,** республиканың өске-даа удуртукчулары, байырлалга киржири-биле чедип келген партия крайкомнарының болгаш обкомнарының бирги секретарьлары ээлешкеннер.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Казахстанның Компартиязының ТК-зының бирги секретары эш **Д. А. Кунаев** байырлыг хуралды ажытпышаан, чүве чугаалаан.

Бо байырлыг болгаш тураскаалдыг шакта кур черлерниң ажыл-ишчилеринге чедирген байыры дээш, оларның күш-ажылын бедик-биле үнелээни дээш, СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге бүгү кур чержилерниң мурнундан эң-не изиг-биле өөрүп четтиришкинни илередирин менээ чөпшээреп көрүңер, ол бедик үнелээшкин бистерни чаа-чаа чедиишкиннерже сорук киирип турар деп, оратор чугаалаан. Шаг-үе эрте бээр, ынчалза-даа чээрби чыл бурунгаар бодунуң эң эки оолдар, кыстарын маадырлыг херекче аъткарган чоннуң угаан-бодалындан ук маадырлыг херек кажанда-даа тайлып читпес.

Чүгле Казахстанга кыска хуусаа иштинде 25 миллион гектар ажыг, чүс-чүс чылдар дургузунда ээн чыткан, үнүш-дүжүткүр черлерни шиңгээдип алган. Ындыг улуг хемчээлдиг ажылдарны республика бодунуң бүгү төөгүзүнүң иштинде кажан-даа көрүп көрбээн.

Кур черлерни шиңгээдип алганы кайгамчык улуг ажыкты берген. Ол чурттуң чөөн талазынга чаа улуг тараа болгаш мал ажылының баазазын тургузар, ажылчы чоннарның амыдырал байдалын улам экижидер, социалистиг Төрээн чурттуң экономика болгаш камгалал күчүзүн улам күштелдирер арганы берген.

Кур черлерни шиңгээдип алырының мурнунда Казахстан 70—80 миллион пуд тарааны күрүнеге садып турган. Кур черлерни шиңгээдип алганының база СЭКП ТК-ның март (1965 чыл) Пленумунуң шиитпирлерин амыдыралга боттандырганының ачызында бо беш чылда тараа бүдүрүлгезиниң чылда ортумак хемчээли СЭКП-ниң XXIV съездизиниң Директиваларының тоску беш чылдың төнчүзүнде көрген деңнелинден ашкан. Амгы үеде күрүнеге тараа садарының чылда ортумак хемчээли 943,7 миллион пуд боор турар болгаш эът, сүт, дүк белеткели мал бажының хары утда өзүлдези-биле чергелештир үштен ажыг катап өскен. Кур черлерни шиңгээдип алганының ажыы ол-дур!

Бистиң партияның болгаш күрүнениң, делегейниң коммунистиг база ажылчын шимчээшкининиң алдарлыг ажылдакчызы, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Леонид Ильич Брежневтиң бөгүн бистиң бо байырлалывыска киржип олуржуп турары биске онза алдар болур деп, оратор оон ыңай уламчылаан. Леонид Ильичини бистиң кижи бүрүзү хөлчок хүндүлээр. Казахстанчыларның ол хүндүлел эргези онзагай, ону кур черлерни шиңгээдип алырының уттундурбас төөгүзүнүң чыл бүрүзү, бистиң республиканың шапкын өзүлдезиниң чыл бүрүзү тодаргай бадыткап турар.

Кур черлерни шиңгээдип алырының тураскаалдыг чылдарында Леонид Ильич Казахстанның Компартиязының Төп Комитедин баштап турган, ынчангаш Леонид Ильич боду кур черлерни шиңгээдип алырынга чеже хире күжүн, ажыл-ижин болгаш энергиязын үндүргенин бис эки билир бис.

Бир янзының уттундурбас сактыышкыннары дег, хөй санныг чагаалар бо хүннерде партия комитеттеринге кээп турар. Кур черлерниң хоочуннары — партия ажылдакчылары, ол уттундурбас чылдарның алдарлыг механизаторлары, көдээ ажыл-агыйның тускай эртемниглери Леонид Ильич-биле боттарының ужуражыышкыннарының дугайын, оон бөдүүн болгаш магалыг эвилең чоруунуң дугайын, күш-ажылдың кижилерин сеткилиниң ханызындан чылыы-биле көрүп чоруурунуң дугайын, оон алызындан партийжи принципиалдыг, негелделиг чоруунуң дугайын, шаптыланчак чоруктарга эптеш чогунуң дугайын, магалыг организакчы арга-мергежилдерниң болгаш партияның салган бүгү сорулгаларын шиитпирлээрин ёзулуг чогаадыкчы ёзу-биле көөрүнүң дугайын ук чагааларында улуг ынакшыл болгаш чылыы-биле бижип турарлар.

Ол дугайын ам бодап кээрге, 1918 чылдың январь 30-де Владимир Ильич Лениниң Петроград Совединге чоруткан чагаазы ала-чайгаар-ла бир янзы номчуттунуп келир боордур, ук чагаазында Владимир Ильич ынчан Чөөн Казахстанның кур черлерин шиңгээдип алыры-биле бир дугаар чоруп турган кижилерге дузалаарын, оларга «дуржулгалыг организакчы-практикти тып бээрин» Петроград Совединге сүмелээн болгай.

Бистиң республикага Леонид Ильич шынап-ла шак ындыг дуржулгалыг организакчы болган. Оон канчаар-даа аажок улуг дуржулгазы, ёзулуг большевикчи бүдүжү, ТК-ның болгаш бүгү партияны долгандыр чонну сырый каттыштырып билири — ол бүгү чорук Леонид Ильичиниң ат-алдарын бистиң чурттуң ажылчы чоннарының аразынга-даа, оортан ырак дашкаар черлерге-даа дүрүм ёзугаар көдүрген.

Леонид Ильичиниң бодунуң хөй күжүн болгаш ажыл-ижин үндүрүп, шиңгээдип алышканы кур черлер деп сөс Совет Казахстанның ийиги ады апарган.

Кур черлер карак четпес казах ховуларның делгемнеринге амыдырал-чуртталганы чүгле хайныктырган эвес. Кур черлер бүгү республиканың арнын шырайын үндезини-биле өскерткен, оон чаа-чаа бедиктерже оккур хөгжүлдезин дүргедеткен.

Кур чер дээрге чүгле тараа эвес-тир. Ол дээрге хөй адырлыг индустрияның шапкын хөгжүлдези-дир. Ол дээрге амгы үениң он-он чаа хоорайлары, чүс-чүс ажылчын суурлары-дыр. Ол дээрге кайгамчык рудниктер болгаш карьерлер, каналдар болгаш суг дамчыдылгалары-дыр. Ол дээрге чаа тудугларның улуг чурумалы, ол дээрге амыдыралдың кандыг-даа талазының коступ көрбээн көдүрлүүшкүнүнүң болгаш чечектелиишкининиң чурумалы-дыр. Кур чер дээрге кайгамчык кижилер-дир, ол дээрге амгы үениң кайгамчык боттуг чүүлү болгаш бистиң келир үевистиң көскү перспективалары-дыр.

Ленинчи национал политиканың улуг демисели болгаш тиилелгези чокка социалистиг эпоханың бүгү боттуг чүүлү болбазы дег, кур черни шиңгээткени анаа ол хире ужур-дузалыг.

СЭКП ТК болгаш Совет чазак кур черни шиңгээдиринче кижи күжүн болгаш материалдыг курлавырларны мобилизастаанын Д. А. Кунаев оон ыңай чугаалаан.

Баштайгы хүннерден тура-ла политиктиг болгаш организакчы улуг ажыл чер болганга хайныккан. Бо бүгү ажылды Леонид Ильич Брежневтиң дорт удуртулгазы-биле Казахстанның Компартиязының Төп Комитеди чоруткан деп, оратор демдеглээн. Ынчангаш кур черниң хоочуннары Леонид Ильичини баштайгы кур-чержи-дээди кол командылакчы, а боттарын кур черде оон чаңгыс полкчулары деп аразында чугаалажып турар ужуру-даа ында.

Кур черниң плацдармнарының баштайгы дайынчылары — баштайгы кур-чержилерниң хоочуннар-биле кады чаарткан крайы-биле бистиң салым-чолувус холбашканынга, бистер, казахстанчылар, ханызы-биле чоргаарланып турар бис. Олардан болгаш өске-даа кижилерден республиканың болгаш бүгү чурттуң муң-муң аныяк ажыл-ишчилери бөгүн болгаш даарта-даа үлегер алырлар.

Кадыг-берге болгаш тоолда дег байлак кур черни партияның кыйгырыы-биле, чүрээниң сорүгдааны-биле эң баштай шиңгээткеннерниң маадырлыг чоруун совет улус кажан-даа утпас!

Аңгы-аңгы националдыг муң-муң кижилерге кур чер кезээде төрээн чери дег апаргандан бээр 20 чыл боор турар-дыр. Леонид Ильич Брежнев, кур черни шиңгээткениниң дугайын чугаалап тура, маадырлыг эпопеяның интернационалчы характерин доктаамал айтып келген. Кур черни шиңгээткени, шынап-ла, Советтер чуртунуң бүгү улустарының чаңгыс аай кады ажылдажылгазының херечизи болган. Ынчангаш кур черниң картазында аттар бистиң улуг Төрээн чуртувустуң картазында аттар-биле атташ болу берген.

Чаңгыс аай болгаш дең эргелиг совет өг-бүледе бистиң улуг акывыс болгаш өңнүүвүс — улуг орус улуска өөрүп четтиришкинниң чылыг сөстерин бөгүн илередир ужурлуг бис деп, оратор чугаалаан. Делегейге улуг Ленинни чаяаган улуг орус улус кур черниң маадырлыг төөгүзүнге чурттуң бүгү акы-дунма улустарының шынчы даянгыыжы болгаш идегели, эрес-дидим чоруктуң, күш-ажылга хандыкшылдың болгаш чаагай сеткилдиң, ак сагыштың болгаш эриг баарның дээре үлегер-чижээ болган. Казах улус улуг орус улус-биле үе-шагдан бээр найыралчы харылзаалыг. Ёзулуг акы-дунмалышкы чоруктуң харылзаалары бистиң ынак төрээн чуртувустуң чаагай чоруу, бүгү салгалдарның аас-кежии дээш, коммунизм дээш моон соңгаар-даа улам быжыгар.

Бистиң ниити өөрүшкүвүстү үлешпишаан, бистиң мурнувуста турар практиктиг улуг сорулгаларны СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Леонид Ильич Брежневтиң киржилгези-биле кады шиитпирлээр дээш келген бүгү төлээлерни казах черге улуг өөрүшкү-биле уткуп тур бис.

Партия, совет болгаш профэвилел организацияларынга, Москваның, Ленинградтың, Россия Федерациязының, Украинаның, Белоруссияның, Ортаа Азияның, акы-дунма бүгү республикаларның, крайларның болгаш областарның ажыл-ишчилеринге доктаамал дуза болгаш деткимче дээш, республиканың бүгү ажылчы чоннарының мурнундан өөрүп четтиргенин Д. А. Кунаев илереткен болгаш СЭКП-ниң XXIV съездизиниң төөгүлүг шиитпирлерин амыдыралга боттандырарынга чаа улуг чедиишкиннерни оларга күзээн.

Кур черниң кайгамчык маадырлыг чоруунга тураскааткан байырлалга киришкеннер дээш силерге база катап улуу-биле четтирдивис, эргим Леонид Ильич, деп, оратор чугаалаан.

Эш Д. А. Кунаевтиң чугаазын адыш часкаашкыннары удаа-дараа үзе кирип турган.

Байырлыг хуралды ажыттынган деп чарлаан. Совет Эвилелиниң болгаш Казах ССР-ниң күрүне гимннери чаңгыланы берген.

Байырлыг хуралдың киржикчилери сорук кириишкин-биле, адыш часкаашкыннары диңмирей турда, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневти баштадыр СЭКП ТК-ның Политбюрозунуң составын хүндүлүг президиумга соңгаан.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары эш Л. И. Брежневке сөс берген. Шупту туруп келген.

Залга адыш часкаашкыны диңмирей берген.

ЭШ Л. И. БРЕЖНЕВТИҢ ЧУГААЗЫ

Хүндүлүг эштер!
Эргим кур-чержилер!
Өңнүктер!

Бөгүн маңаа силерниң араңарга, кур черни андарып турган кижилерниң аразынга турары мээң сеткил-бодалымны аажок хайныктырып тур. Бистиң партиявыстың Төп Комитединиң болгаш ТК-ның Политбюрозунуң өмүнээзинден силерге болгаш бүгү кур-чержилерге бо улуг болгаш чугула ажылдың эгелээнинден бээр 20 чылын таварыштыр чүректиң ханызындан байыр чедирерин чөпшээреп көрүңер.

Кур черниң хоочуннары ынчаардагы үени эки сактып тур боор. Ховунуң өттүр шаап турар хады, дүвү болгаш соок, хар кырында диккеп майгыннар, ховуларга баштайгы чер андарылгазы болгаш баштайгы суурларның бирги кудумчулары, ажыл хайныккан хүннер болгаш уйгу келбес дүнелер турду. Оон бээр ийи он чылдар эрткен... Ынчалза-даа кур черниң баштайгы гектар черлери болгаш кур черниң баштайгы тонна тараалары канчаар чедип алдынып турганын уттуп болбас, күжүн, сагыш-сеткилин чүү дээш бергенин уттуп болбас болгай.

Бистиң социалистиг Төрээн чуртувустуң төөгүзүн күш-ажылдың кижилери тургузуп келген болгаш тургузуп турар. Ону Днепрогэсти болгаш Магниткаңы туткан, Туркестан—Сибирь аразының демир-оруун кылып, Кара-Кум каналын каскан, Узбекистанда Аш ховуну чечектелип турар оазис кылдыр хуулдурган, ам КамАЗ-тың корпустарын тудуп база Тюменьниң нефтизин тып турар кижилер кылып келген болгаш кылып турар. Кур черни шиңгээдип алганнарның маадырлыг чоруу маадырлыг болуушкуннарның алдарлыг одуруунга төлептиг черни ээлээр.

Казахстанда, Алтай болгаш Красноярск крайларда, Новосибирск болгаш Омск областарда, Поволжьеде, Уралда болгаш Ыраккы Чөөн чүкте болгаш чурттуң өске-даа районнарында кур болгаш курукkан черлерни шиңгээдип алган чорук совет улустуң тургузукчу күш-ажылының чыл демдегелелинге эң көскү арыннарының бирээзи болуп турар. Шаг шаандан бээр-ле курут чыткан черлерде чүс-чүс совхозтар өзүп үнген, үлетпүр бүдүрүлгелерни туткан, амгы үениң эртем төптерин органзастаан. Ол дээрге чурттуң чөөн талазынга чаа улуг тараа баазаларын чүгле тургускан эвес, харын кайгамчык улуг районнарның бүгү хевирин, экономиказын, культуразын үндезини-биле өскерткен.

Орус дылда, совет чурттуң өске-даа улустарының дылдарында «кур-чержи» деп чаа сөс быжыы-биле кирген. А бо дээрге, эргим эштер кур-чержилер, силерниң күш-ажылыңарны улустуң угаан-бодалынга мөңгежиткени ол-дур. Оон улуг шаңнал чок, харын-даа турбас-даа боор!

Төөгүлүг болуушкуннарның, политиктиг улуг шиитпирлерниң ёзулуг ужур-дузазы дүрүм ёзугаар дораан-на, изиг истер-биле илереп келбес, а арай сөөлзүредир, канжан бодалды алдынган түңнелдер-биле деңнеп, ол болуушкуннарның болгаш шиитпирлерниң амыдыралдың кайы-бир талазынга херек кырында салдарын үнелеп болур апарганда илереп келир. Төөгүлүг орук эскертинмес ышкаш эртип орза-даа, ооң-биле кады кол болгаш чугула чүүлдерни оюп эртпейн көөр арганы болдуруп турар. Бир эвес кур черни шиңгээдип алганын ап көөр болза, ында кол чүве, эштер, чугула болгаш өйү келген сорулганы партияның идип үндүргени болур болгаш коммунистерниң, бүгү улустуң ол сорулганы чедиишкинниг шиитпирлээни болур-дур.

50 чылдарның үезинче хая көрнүп бодап көрээл. Ынчаарда тараа дугайында байдал элээн дүвүренчиг боор турду. Тарааның гектардан-на ортумак дүжүдү 9 центнерден ашпайн турган. 1953 чылда 31,1 миллион тонна тарааны белеткээн, а чонну аъш-чем биле хандырарынга болгаш күрүнениң өске-даа хереглелинге 32,4 миллион тоннаны чарыгдаан. Күрүне курлавырындан чамдык тарааны ажыглаар ужурга таварышкан болгай.

Бергелерни ажып эртер төлээде, эң чугула, харын-даа дүрген хемчеглерни алыры негеттине берген. Партия бо таварылгада көдээ ажыл-агыйның бүгү культураларының дүжүткүрүн бедидеринче кичээнгейни суларатпайн турган, бирги планче тарылгага шөлдерин дыка дүрген калбартыр сорулганы салган. Бо айтырыг дээрге чаа чүве эвес-ле болгай. Владимир Ильич Ленин куруг чыдар черлерни шиңгээдип алырының эргежок чугулазын болгаш аргалыын хөй удаа демдеглеп чораан. Революция мурнундагы Россияда дыка улуг, ылаңгыя кыдыг черлерде девискээрлер кижи холу дегбээн болуп артканы билдингир болгай. Бойдустуң онзагай байдалы күштүг болганда. ону ажыглап шыдавас-даа деп, буржуаа шинчилекчилер бадыткап турганнар. Ол бадыткаашкыннарны Ленин ойтур шаапкан. Ол черлерниң ажык чок болуп турары дээрге «...чүгле бойдустуң бүдүш-шынарының күжүнден эвес,.. харын техниканы ажыглавас, анаа тургузар, чонну эрге-медел чок, бүдүүлүк, карыы, хол-даңн чорукка таварыштырып турар, ажыл-агыйның ниитилел бүдүш-шынарының уржуу болуп турары ол-дур...» деп, ол демдеглээн.

Октябрь революциязы көдээ ажыл-агыйның «ниитилел бүдүш-шынарын» үндезини-биле өскерткен болгаш ооң-биле чаа черлерни ажыглаар арганы тургускан. 1940 чылда бүгү тарылга шөлү, 1913 чылга деңнээрге, 32,4 миллион гектарга өскен. ССРЭ-ниң чер курлавырын шиңгээдип алырының дараазындагы үе-чадазы 50 чылдарның ортаа үезинде эгелээн. Чогум-на ол чылдарда кур черлерниң тараазын алырынга хереглел бо төөгүлүг сорулганы күүседип болурунуң боттуг аргазы-биле каттыжа берген.

1953 чылдың төнчүзүнде, 1954 чылдың эгезинде Россия Федерациязының крайларынга болгаш областарынга, Казахстанга, өске-даа республикаларга эрттирген чөвүлел хуралдар кур болгаш курукkан черлерни шиңгээдип алыр талазы-биле партияның шугумун коммунистерниң чүүлдүгзүнүн база деткип турарын көргүскен. Ынчангаш чүгле шаг-үени ойнап алырынче, материалдыг чарыгдалдарны дүрген эгидип алырынче кичээнгейни угландырып турган эвес, харын чаа черлерни бүгү тала-биле камныг шиңгээдип алырының чугулазын демдеглээн.

1954 чылда СЭКП ТК-ның февраль-март Пленуму республикаларның, крайларның, областарның саналдарын түңнээн болгаш «Чуртка тараа бүдүрерин улам ыңай көвүдедир дугайында болгаш кур база курукkан черлерни шиңгээдип алыр дугайында» доктаалды хүлээп алган. Кур черге ажыл ооң мурнунда-ла эгелээн деп чүве билдингир турза-даа, Пленумнуң шиитпириниң соонда кур болгаш курукkан черлерни шиңгээдип алыр дээш тулчуушкун долу күш-биле калбарган. Бо тулчуушкунга партия тиилээн. Ону тиилеп алганының ужуру чүл дизе совет кижилер Төп Комитеттиң кыйгырыын бодунуң төрээн, хан-дамырындан херээ кылдыр хүлээп алганында болур.

«Тулчуушкун» деп сөстү чугаалапканым анаа-ла таварылга эвес, эштер. Херек апарганда, амы-тынын безин бээр, маадырлыг дидим чорукка белен болур, партияга, Төрээн чуртка кызыгаар чок бердинген болур чорук кур черни шиңгээдип ап турганнардан фронтучулар-биле деңмей негеттинип турган болгай. Кур черге эрткен баштайгы чылдар—андазын безин дегбээн черден тараа алыр дээш, чурттап өскен черин, хоорайда таарымчалыг байдалын кагташ, төрээн болгаш чоок кижилеринден чарлып чоруткан чүс-чүс муң кижилерниң—коммунистерниң болгаш партия кежигүнү эвестерниң, кырган болгаш чалыы бүгү кижилерниң хуу-салымын шуут чаарткан. Ажыл-херектиң чедиишкинин олар шиитпирлээн-даа.

Мында, бо залда, мээң таныырым хөй кижилер бардыр. Ховуларга болгаш тудугларга, майгыннарга болгаш көжүп чоруур мастерскаяларга, колхозтарга болгаш совхозтарга, партия активтеринге болгаш хуралдарга ужуражып турган бис. Чээрби чыл бурунгаар, 1954 чылда, партия, мени Казахстанга ажылдаары-биле чорутканын билир болгай силер, эштер. Ол

(Төнчүзү 2-ги арында).

Кур черлерни шиңгээдип ап эгелээнинден бээр 20 чыл болганынга тураскааткан, Алма-Атага болган байырлыг хурал. ЧУРУКТА; байырлыг хурал үезинде. (Чурукту фототелеграф-биле алган). (СЭТА).

ТЫВАНЫҢ КҮРҮНЕНИҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ДУРЖУЛГА СТАНЦИЯЗЫН ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин эртем-методика талазы-биле удуртурунга, дуржулга-көргүзүг ажыл-агыйның хөгжүдеринге чедип алган чедиишкиннери дээш база тургустунганындан бээр 40 чыл болганы-биле холбаштыр Тываның күрүнениң көдээ ажыл-агый дуржулга станциязын Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Б. ДОЛЧАҢМАА.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **С. КРАСНЫЙ.**

Кызыл хоорай,
1974 чылдың март 14.

ТЫВАНЫҢ КҮРҮНЕНИҢ КӨДЭЭ АЖЫЛ-АГЫЙ ДУРЖУЛГА СТАНЦИЯЗЫНЫҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНГА ТЫВА АССР-НИҢ ХҮНДҮЛҮГ АТТАРЫН ТЫПСЫР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Көдээ ажыл-агый талазы-биле ачы-хавыязы дээш хүндүлүг аттарны тыпсыры болза:

Тыва АССР-ниң алдарлыг агроному атты

Кол агроном - Юрий Михайлович **ЗЛЫГОСТЕВКЕ.**

Тыва АССР-ниң алдарлыг малчыны атты

Саанчы - Мария Карнаковна **ОЮНГА.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Б. ДОЛЧАҢМАА.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **С. КРАСНЫЙ.**

Кызыл хоорай,
1974 чылдың март 14.

В. А. БАРЫШНИКОВТУ К. Т. ЧАШТЫ ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ХҮНДҮЛЕЛ БИЖИИ-БИЛЕ ШАҢНААР ДУГАЙЫНДА

ТЫВА АССР-НИҢ ДЭЭДИ СОВЕДИНИҢ ПРЕЗИДИУМУНУҢ ЧАРЛЫЫ

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезинге үр чылдарда үре-түңнелдиг ажылдааны дээш база Тываның күрүнениң көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының тургустунганындан бээр 40 чыл болганы-биле холбаштыр Тываның көдээ ажыл-агый дуржулга станциязының чер ажылының килдизиниң эргелекчизи Владимир Александрович Барышниковту, Тываның көдээ ажыл-агыйның дуржулга станциязының хөй ажылының килдизиниң эргелекчизи Кимоол Тюлюшевич Чашты Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижии-биле шаңнаар.

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Даргазы **Б. ДОЛЧАҢМАА.**

Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Секретары **С. КРАСНЫЙ.**

Кызыл хоорай,
1974 чылдың март 14.

ПАРТИЯНЫҢ БОЛГАШ УЛУСТУҢ УЛУГ МААДЫРЛЫГ ХЕРЭЭ

(Эгези 1-ги арында).

хире улуг херекти меңээ бүдүрээнинге өөрүп тур мен, уттундурбас хүннерни — дыка берге болгаш оон-биле кады ёзулуг аас-кежиктиг хүннерни чылыы-биле сактып тур мен.

Чаа көжүп келген кижилер-биле хөглүг ужуражыышкын-даа база амыдыралдың хайныгыышкынынга төрүттүнген чаа ырылар-даа турган чүве. Маадырлыг чоруктуң солун ужуралдары-даа, баштайгы ажыдыкчыларның ёзулуг күжел-соруу-даа турган чүве харын. Берге чүүлдерни ажып эртериниң кайгамчык чаагай идегели-даа турган. Оларны эвээш эвести ажып эрткен-даа. Санныг айлар иштинде көжүп келген чүс-чүс муң кижини хүлээп алыр, оларны чурттаар чери-биле хандырар, амыдыралын таарыштырар, совхозтар, элеваторлар, оруктар, көвүрүглер тудуун чорудар ужурлуг турган. Баштайгы үеде хөйле чүүлдер: шулуудавас-даа, билдинмес болгаш таарышпас-даа чүүлдер тыптып кээр турган, частырыглар база-ла тургулаан болгай.

Өөрүшкүлүг байырлал хүнүнде бергелер дугайын, харын-даа ол бергелер шагда-ла эрткен үеже шилчий бергенде, ооң дугайын сагынган херээ бар бе деп айтыра бээр магат чок. Ындыг чугаа-биле чөпшээрежип болбас. Бир эвес бистер бергелер дугайын ыттавас, оларны эвээжеди бээр болзувусса, ооң-биле кур-черживлерниң маадырлыг чорууннуң ужур-дузаазын эвээжеди бээривис ол болгай. А ол дээрге сөстүң ёзулуг утказынга таарыжыр маадырлыг чорук болган. Кур черниң хоочуннарының бирээзи Федор Трофимович Моргун кончуг-ла эки бижээн: «Чүс-чүс чылдарда куруг чыткан чер алдыртпайн турган... Ынчалза-даа кижилерниң быжыг тура-соруу черниң быжыындан ажыг болган!» Шынап-ла кортук кижилер база таваржып турган, олар аар ажылдан дезип-даа турганнар. Оларның саны эвээш турган болза-даа, оларның дугайында чүнү чугаалаар боор? Кур чер сагыш-сеткили кошкак кижилерден арыглаттынган тудум-на, ажыл-херек улам экижип турган.

Үш чыл эрткенде кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип эгелээн кол-кол районнарга 32 миллион ажыг гектар черни аңдарган. Чуртка тарааның ниити чыылдазы 1953 чылда 82,5 миллион тонна турганындан 1956 чылда 125 миллион тоннага четкен.

Кур черни шиңгээдип алыры ёзулуг бүгү улустуң херээ апарганындан ындыг темпилиг болур аргалыг болган бис. Кажан-кезээдегизинде ышкаш, маңаа шиитпирлиг чорукту ажылчын аңгы кылган. Ол кур-черживлерниң хүрээлеңинче бодунуң дээре кадрларын чорудуп, организастыг чорукту болгаш пролетаржы сагылга-чурумну тургускан. Партия организацияларының удуртулгазы-биле, профэвилелдериниң болгаш комсомолдуң идепкейлиг киржилгези-биле чурттуң төптеринге чаа черлерни шиңгээдип алыр техниканы хуусаа бетинде бүдүрүп, үндүрериниң патриоттуг эгелээшкинин калбарган. Чер ажылдыг районнар кур черже дуржулгалыг тараажыларны болгаш механизаторларны чоруткан. Партияның кыйгырыынга интеллигенцияның төлээлекчилери, Совет Армиядан халашкан дайынчылар, дээди өөредилге черлериниң болгаш техникумнарның студентилери, профтехучилищелериниң сургуулдары харыылап, ону деткээн. Чүгле кур черлерни шиңгээдип алырының баштайгы чылдарында безин миллион хире эки турачылар аңаа келген.

Бодунуң эң дээре төлээлекчилерин комсомол берге херекче чоруткан. Комсомолдуң путевказы-биле, чүректиң күзээнин ёзугаар кур черлерни шиңгээдип алыры-биле 500 муң ажыг оолдар болгаш кыстар чедип келген. Кур черни шиңгээдип алырынга киирген улуг үлүү дээш, Ленинчи комсомол Төрээн чурттуң дээди шаңналы — Ленин ордени-биле шаңнаткан.

Кур черниң совхозтарын хөгжүдеринге, шынап-ла, кайгамчыктыг арынны совет студентилер ажыткан. Хөй-хөй муң студентилер ховуларга болгаш тудуг отрядтарынга арып-шылап оскунмайн каш-каш чылдар улаштыр ажылдап келген. Биске чугула чүве чүл дизе, эштер, оларның кур черге берип турар чаагай үлүү эвес, харын ол аныяк оолдарга болгаш уругларга кур черниң берип турар чүүлдери чугула болуп турар. Олар аңаа күш-ажыл болгаш күш-дамыр дадыгыышкынының школазын эртип, ёзулуг күрүне херээнге киржип, улуг политиктиг болгаш культура ажылдарын чорудуп турар.

Бо дээрге, эштер, оларның-биле бүгү назынында артып каар болгай.

Кур черлерни шиңгээдип алырынга бүгү эвилелдешкен республикалар, бистиң чуртувустуң бүгү областары идепкейлиг киришкен. Кур чер интернационалчы кижизидилгениң ёзулуг школазы болган, аңаа бистиң чуртувустуң бүгү улустарының төлээлекчилери чер ажылдыгларның мерген дуржулгазын, күш-ажылчы чаңчылын, тиилээринге шиитпирлиг чорукту каттыштырган. Кур черде дыка хөй совхозтарның «Московский», «Ленинградский», «Киевский», «Минский», «Днепропетровский», «Горьковский», «Харьковский» дээн чижектиг аттары оларны кым тургусканыл деп чүвени, төрүттүнгениниң дугайында херечилел-биле домей, чугаалап турар ышкажыл. Москваның, Ленинградтың, Украинаның, Белоруссияның партия организацияларының киирген үлүүн онзалап демдеглээрин күзээн ийик мен. Олар чүгле казах черге безин чүс-чүс чаа совхозтарны тургузарынга дузалаан.

Эштер! Москва хоорайның партия организациязы бодунуң партия конференциязын бо хүннерде эрттирип турар. Бистиң Төрээн чуртувустуң найысылалының коммунистеринге күш-ажылчы улуг чедиишкиннерни күзевишаан, кур черлерни шиңгээдип алырынга көргүскен үнелеп четпес үлүү дээш, өөрүп четтиришкинни илергейлээр дугайында мээң саналымны деткиир боор силер деп идегеп тур мен.

Чаа черлерге чаа кижилер кээп чурттап эгелээр. Ынчалза-даа кажан кур черни шиңгээдип алган кижилер дугайында чугаа кылырда, ол дээрге чүгле бистиң чуртувустуң бүгү булуңнарындан келген кижилер ол дээр болза хоржок. Казахстанның эрте-бурунгу ховуларының, Сибирьниң, Уралдың, Поволжьениң үндезин чурттакчыларының, маадырлыг күш-ажылының дугайын ханы хүндүлел-биле чугаалап турар бис.

Кур черни шиңгээдип алыры болза партияның чартык чүс чыл ажыг үениң дургузунда чайгылыш чокка боттандырып келгени политиказының — бистиң чуртта чурттап турар улустарның найыралының болгаш бот-боттарынга дузалажырының ленинчи политиказының тодаргай боттанышкыны болган. Ол политиканы боттандырып чорударынга совет республика бүрүзүнүң салыышкынын Төрээн чурт төлептиг-биле үнелеп көрген — бистиң Улуг Эвилеливистиң бежен чыл болган оюнда олар Улустарның найыралы орденнер-биле шаңнаткан. Ол бедик шаңналды Совет Казахстанга тыпсыр аас-кежиктиг болган мен. Ынчангаш казахтарның болгаш чурттуң өске бүгү нацияларының барык шуптузунуң төлээлекчилериниң ниити күжү-биле аңдарган кур чер — социалистиг интернационализмниң кайгамчыктыг үлегер-чижээ болур-дур деп, бөгүн база катап чугаалаксаазы кээр-дир.

Кур черниң алдарлыг юбилейин демдеглеп тура, бистер бистиң чурттуң ажылчын аңгызынга, колхозчу тараачыннарынга, совет интеллигенциязынга, кур черни шиңгээдиринге бодунуң салыышкынын киирген кижи — бүрүзүнге берзе чогуур үнелелди берип турар бис. Бистер ол маадырлыг ажыл-ишчи үүлениң бүгү киржикчилерин — черни аңдарып, тарааны тарааш, ажаап ап турган кижилерни, бажыңнарны, тараа шыгжамырларын, мастерскаяларны тудуп, электри дамчыдар шугумнарны шөйүп турган кижилерни, уругларны өөредип, кижизидип, кур-черживлерниң кадыкшылының дугайында сагыш салып турган кижилерни болур-чогуур-биле үнелеп көрүп турар бис. Силерге шуптуңарга бүгү улус улуу-биле өөрүп четтирген!

Эштер! Бистиң чурттуң мурнунга, бистиң улузувустуң мурнунга чаа-чаа харыысалгалыг сорулгалар тургустунуп келген санында-ла коммунистер мурнуку одуругга чоруп турган болгай. Кур черге база-ла ындыг болган. Партияның кыйгырыы назы-харының, национальның, эртем-билииниң, мергежилиниң, амыдыралчы дуржулгазының-даа талазы-биле аңгы-аңгы дыка хөй масса кижилерни шимчедип үндүрген. Оларны каттыштырар, оларның ажылын организастаар, чаңгыс аай эчис сорулгаже углап-баштаар, оларны быжыг найыралдыг, дайынчы аргалыг чүс-чүс коллективтер кылдыр каттыштырар төлээде, партийжи, организакчы болгаш идеологтуг ажылдың аңаа таарыжыр хевирлерин тывар ужурлуг турган. Оларны тып шыдаан-даа.

Ол чылдарның нарын байдалдарында бистиң партияның бүдүштүг шынарлары эң-не тодаргайы-биле көзүлген: ол дээрге массалар-биле үзүлбес харылзаа, оларның үнүн үргүлчү дыңнап билири, олардан өөренири, мурнакчы дуржулганы шилип, деткиири, бүгү шаптыктаашкыннарга удур эптеш чок демисежири, четпестерни дидим, ажыы-биле шүгүмчүлээри-дир. Кур черни шиңгээдип ап турган чылдарда партияның бүгү-ле ажыл-чорудулгалары шылгараңгай түңнелдерлиг чогаадыкчы улуг ажылдың үлегер-чижээ бооп турар.

Кур чер юбилейиниң хүннеринде кур чер областарының болгаш районнарының партия обкомнарынга, райкомнарынга, совхозтарның болгаш колхозтарның партия эге организацияларынга, бүгү коммунистерге кур черниң хөй тараазы дээш демиселдиң мурнуку одуруунга үргүлчү туржуп келгени дээш, болур-чогуур-биле үнелелди бээри таарымчалыг болгаш шын-даа болур ужурлуг.

Эштер! Кандыг-даа экономиктиг хемчеглерниң түңнелдерин боттуг ажыл-херекчи ёзу-биле үнелеп көөр дизе, сан-түңнерни көөр херек. Бөгүн база-ла ынчаар үнелеп көөр болза, эки боор деп бодаар мен. Ниитизи-биле 42 миллион гектар хире черни ажыглалга кииргенин билир болгай силер. Чээрби чыл дургузунда кур черлер 31 миллиард пуд хире тарааны болгаш көдээ ажыл-агыйның өске-даа хөй продукциязын берген. Бистер оон колдуунда-ла бараанныг тарааны ап турарывыс онза чугула. Чуртта белеткеп турар тарааның 27 хуузун чаа ажыглалда киирген черлерниң берип турарын чугаалаарга-ла билдингир-дир.

Бүгү-ле кур черлерниң колхозтары болгаш совхозтары эрткен чылдар дургузунда быжыгып, өскен-даа. Ол Казахстанга база-ла хамааржыры билдингир. Республиканың колхозтары болгаш совхозтары сөөлгү үш чыл иштинде күрүнеге 2 миллиард 831 миллион пуд тарааны саткан. Ынчаарга кур черлерни шиңгээдип эгелээниниң мурнунда үш чылдар иштинде республиканың саткан тараазы чүгле 321 миллион пуд турганын сагындырып каайн. Ол ийиниң ылгалы дыка улуун көрүп тур ышкажыл силер.

Чаа черлерни ажыглалга киирип, шиңгээткен чорук ол районнарның экономиказының бүгү адырларының болгаш культуразының көдүрлүүн шапкынчыткан. Чижээ, Казахстанга сөөлгү 20 чыл иштинде үлетпүр бүдүрүлгезиниң хемчээли 7,2 катап улгаткан. Кур чер — ол болза амгы үениң он-он чаа хоорайлары болгаш чүс-чүс ажылчын суурлары-дыр. Оларда миллион-миллион кижилерниң амыдырап, чурттаарынга амгы үениң таарымчалыг байдалдарын шуптузун тургускан.

Моон алгаш көөрге, эштер, амгы үениң кур чери дээрге чүгле тараа эвес, чүгле сүт болгаш эът эвес, ол болза калбак, делгем, шаанда куруг чыткан девискээрлерде быжыгып, тургустунган амгы үениң социалистиг амыдыралы-дыр. Ол дээрге, хамыктың мурнунда, маңаа өскен болгаш кижизиттинген кайгамчыктыг кижилер-дир.

Кур чер дыка хөй кижилерге амыдыралче орукту ажыдып берген. Он-он, чүс-чүс трактористер, комбайнерлер, тудугжулар — совхозтар директорлары, кол специалистер, партия болгаш совет ажылдакчылар апарганнар. Ынчалза-даа бистер кижилерни кур чер өрү көдүрүп каан деп чугаалаарывыста, оларның өзүлдезин чүгле албан дансызы-биле хемчээвейн турар болгай бис. Ол ышкаш кижизиг ужур-дузалыг болгаш буянныг-чаагай өзүлдениң бир өске хевири база бар. Мен сагыш-сеткилдиң дадыгыышкынын, мергежилдиң бедээнин, угаан-бодал талазы-биле быжыкканын ынча деп турарым ол-дур.

Чечеңчидип чугаалаар чүве болза, Казахстандан Николай Семенов, Оренбуржьеден Василий Задойный, Красноярск крайдан Евгений Кобежиков, Новосибирск областан Василий Устюжанин, Волгоград областан Александр Соколов биле Василий Рубан, Саратовтан Василий Головацкий, Ростов областан Петр Нужнов, Алтайдан Семен Пятница, Варвара Бахолдина, Федор Чабанов, Ставропольдан Петр Баштавой, Башкириядан Сафа Истальгалин, Омск областан Петр Зародыш биле Иван Кобзарь дээн ышкаш оон-даа өске дыка хөй ындыг кайгамчык кижилерниң байлак дүжүдүн кур чер база берген.

Кур черлерниң кайгамчыктыг кижилерин ам-даа эвээш эвести адап болур. Ол дээрге, маадырлыг аажы-чаңныг кижилер, ёзулуг кур-чержи бүдүштүг кижилер-дир. Ындыг бүдүштүг чорукту көргүзүп турар үш эштерниң дугайын маңаа чугаалап көрейн.

Украин комсомолчу Михаил Довжик кур черге эң баштайгы кижилер-биле кады келгеш, дораан-на трактор бригадазын удуртуп, шалыпчы ёзу-биле ажылдап эгелээн. Ооң ажылчын оруунга дыка хөй алдарлыг эгелээшкиннер болгулаан, оларны муң-муң кижилер эдерип келген болгаш эдерип-даа турар. Ол ам-даа бригадирниң албан-хүлээлгезин күүседип турар. Ынчалза-даа Михаил Довжик бодунуң хөй-хөй эш-өөрлери ышкаш, чээрби чыл дургузунда калбак билиглиг күрүне ажылдакчызы, бодунуң херээниң мастери, мергежилдиг кижизидикчи болгаш организакчы болу берген. Михаил Егорович Казахстанның Компартиязының Төп Комитединиң кежигүнүнге соңгуткан. Төрээн чурт аңаа Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры атты тывыскан.

Тракторист болгаш комбайнер Жансултан Демеевтиң ады чаа черлерни ажыглап эгелээниниң баштайгы күзүнүнде-ле калбаа-биле билдингир апарган. Ол эң дуржулгалыг механизаторларның бирээзи, кур черниң хоочуну. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, бөгүн база-ла бодунуң хүндүлүг ажылижин кылбышаан — комбайнның штурвалын тудуп турар.

Кур черниң база бир патриоду — Иван Иванович Ивановтуң дугайын база чугаалавайн барып шыдавас мен. Ол Ленинградка төрүттүнген. Дайын үезинде төрээн хоорайын он тос харлыг оолчугаш тургаш-ла, камгалап турган. Аар балыглаткаш, ийи будун оскунган. Үргүлчүлелдиг эмнээшкин соонда, Казахстанга чедип келгеш, бо черге доктаап, төрелдешкен болгаш чээрби ажыг чыл дургузунда механизатор бооп ажылдап турар. Оон дайынчы шаңналдарынга кур черлерге күш-ажылчы чедиишкиннери дээш шаңналдар — ийи Ленин ордени болгаш маадырның Алдын медалы немешкен.

Төрээн чурт дыка хөй кур-черживлерниң ажыл-ижин төлептиг-биле үнелеп көрген. Социалистиг Күш-ажылдың Маадырының бедик адын 272 кур-черживлерге тывыскан. 96.965 кижи орденнер болгаш медальдар-биле шаңнаткан. «Кур черни шиңгээткени дээш» деп медальды бир миллион 340 муң кижиниң алганы — совет кижилерниң кур черлерни ажыглалга киирериңге массалыг, идепкейлиг киришкениниң дугайын чугаалап турар.

Совет чурттуң ленинчи партияга кижизиттирген болгаш өрү көдүрткен алдарлыг кижилеринге хүндү болгаш алдар!

Кур черлерниң 30 совхозтарын, колхозтарын болгаш эртем албан черлерин бүдүрүлгечи улуг чедиишкиннери дээш, кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип эгелээнинден бээр 20 чылы-биле холбаштыр орденнер-биле шаңнаавын билир болгай силер.

Шаңнатканнарга чүректиң ханызындан байыр чедирерин болгаш оларга чаа-чаа чедиишкиннерлиг болурун күзеп каарын чөпшээреп көрүңер!

Эштер! Юбилей бүрүзүнде-ле кылган чүүлдерни үнелеп көргеш, шиитпирлээр ужурлуг сорулгаларның дугайын бодаарынга ону ажыглаар ындыг эки чаңчыл бисте бар. Ынчангаш кур черниң 20 чылы — бүгү көдээ ажыл-агыйның байдалының болгаш келир үезиниң дугайында шыңгыы чугаалажып көөрүнүң эки чылдагааны дээрзи шуут билдингир-дир.

Бир эвес бистиң партияның төөгүзүн ажар болзувусса, аграр-чер политиказы кезээде-ле ооң кичээнгейиниң төвүнге турганын көөр бис. Ол ындыг болур-даа ужурлуг. Чугаа болза партияның политиктиг угланыышкынының чугула чарылбас кезээниң дугайында бооп турар. Ол политика ажылчын аңгы биле тараачыннарның эвилелин хандырар болгаш пролетар революциязының тиилээринче, социалистиг чаартыышкыннарны болгаш чаа ниитилелди тургузарын боттандырарынче угланган.

Социал болгаш политиктиг байдалдың онзаланчак чүүлдери-биле, чурттуң хереглелдери болгаш аргалары-биле тодараттынар бодунуң тускай хевирлиг сорулгаларын төөгүнүң үе-чада бүрүзү салып турганы билдингир болгай. Ындыг сорулгаларны амгы үе-чада база салып турар. Совет ниитилелдиң коммунизмниң материал-техниктиг баазазын тургузарынче эгелеп киргени социалистиг үлетпүрнүң, культураның, эртемниң болгаш техниканың шалыпкын өзүлдези-биле көдээ ажыл-агыйның хожудаашкынының аразында дүүшпес чоруу улам тода апарган. Чамдыкта боттуг чылдагааннарның-даа, а чамдыкта мурнундагы частырыгларның-даа уржуундан үргүлчүлелдиг үениң дургузунда шиитпирлеттинмээн хөй айтырыглар көдээге чыглы берген турган. Олар көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң бурунгаарлаарынга шаптыктап, бүгү улус ажыл-агыйының хөгжүүрүнге моондак бооп турган.

Бо бүгү партияга болгаш ооң Төп Комитединге онза харыысалганы онаап, көдээ ажыл-агыйның чайгылыш чок көдүрлүүшкүнүн, көдээ ажыл-агыйга күш-ажылдың байдалын чаартыр, көдээниң бодунуң овур-шинчизин өскертир ындыг аграр политиказын ажылдап кылырын бистерден негеп турган. Бистер СЭКП ТК-ның март (1965 ч.) Пленумундан эгелээш, ындыг политиканы ажылдап кылырынче шуут эгелеп кирип, продукция белеткелдериниң чаа чуруму, капитал салыышкыннарын улам көвүдедири, көдээ ажыл-агыйны механизастаарының, химизастаарының болгаш черлерни мелиорастаарының үр хуусаалыг комплекстиг программазын боттандырары, көдээ ажыл-агый эртемин хөгжүдери, көдээ ажыл-агыйны организастаарының болгаш эргелеп-башкарарының хевирлерин сайзыраңгайжыдары дээн ышкаш чүүлдер-биле катай-хаара бүдүрүлгениң өзеринге идиглиг таарымчалыг байдалдарны тургузарының кол-кол айтырыгларын базым бүрүзүнде шиитпирлеп келген бис. ТК-ның элээн каш Пленумнарынга, партияның XXIV съездизинге улам сайзыраткан ол политика миллион-миллион совет кижилерниң кол ажыл-чорудулгазы апарган.

Партияның болгаш чоннуң күзел-соруктуг ажылы түңнелдерин берип турар деп чугаалаарының бүгү барымдаазы бисте бар. Чер болгаш мал ажылының продуктуларын бүдүрери болгаш садып алыры үргүлчү өзүп орар. Күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү болгаш көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезиниң ажыктыы бедип турар. Колхозчуларның болгаш совхозтар ажылчыннарының орулгалары көвүдеп, көдээ чоннуң культура-амыдырал болгаш социал хандырылгазы экижип турар.

Бойдустан ам-даа хамаарылгалыг-даа болзувусса-даа, ол чорук 10 азы 15 чыл мурнунда турганы дег эвес дээрзин сөөлгү чылдарның түңнелдери тодаргай көргүзүп турар. Бойдус талазы-биле эң аар-берге болган бурунгу чылын мурнундагы беш чыл үезинде тарааның чылда ортумак чыылдазын ажып турар дүжүттү ажаап алыр аргалыг болган бис. Эрткен чылын агаар-бойдустуң байдалы эки болган. Ынчанмыже Уралга, Сибирьге болгаш чурттуң өске-даа чамдык районнарынга агаар-бойдус байдалдары шириин болган. Ынчалза-даа тергиин дээн, чурттуң бүгү төөгүзүнүң дургузунда эң бедик дүжүт алдынганы билдингир болгай.

Ынчалзажок күзээнивис бүгү чүүлдерни чедип албаан бис. Ниитилелдиң бүгү хереглелдери долу хемчээлге ам-даа хандыртынмайн турар. Ынчалза-даа эргилде, ындыг болур дооста, үндезин эргилде болган. Ол дээрге сөөлгү үеде партияның болгаш чоннуң ажыл-чорудулгазының кол түңнелдериниң бирээзи, бистиң эң чугула чедиишкиннеривистиң бирээзи-дир, эштер!

Кылдынган ажылдың түңнелдерин сеткил ханыышкын-биле демдеглевишаан, ооң-биле кады бистиң шиитпирлеп каапкан сорулгаларывыска бодаарга, бистерниң мурнувуста база улам чугула сорулгалар турар дээрзин барымдаалап көөр ужурлуг бис, эштер.

Туруп келген, туруп турар болгаш турар-даа апаар чүгле чаңгыс сорулганың дугайын чугаалаарга четчир. Ол дээрге гектар санындан дүжүттү бедидери-дир. Бир эвес ажыы-биле чугаалаар чүве болза, дыка хөй ажыл-агыйларда, оон туржук районнарда безин ам-даа дыка чавыс дүжүттерни ап турар бис. А гектар бүрүзүнүң дүжүдүн бедидери дээрге-ле тарааның ниити арбын чыылдазы, көдээ ажыл-агый продукциязын садып алырын өстүрери, ындыг болганда, чоннуң амыдырал деңнелин улам бедидери-ле болгай. Дүжүттү бедидериниң айтырыгларын химижидилге-биле, черни мелиорастаарын боттандырары-биле, агротехниктиг ажылдарның бүгү комплекизин шиитпирлээри-биле холбаштырып турар бис.

Мооң-биле холбаштыр амгы үе-чадада бистиң партиявыстың аграр политиказының кол угланыышкыннарын база дагын чугаалаксай-дыр мен.

Оларның бирээзи — бүдүрүлгени бедидеринге көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын хандырып болгу дег экономиктиг харылзааларның ындыг системазын, шак ындыг байдалдарын тургузары болгаш сайзыраңгайжыдары, колхозтарны болгаш совхозтарны экономика талазы-биле улам быжыглаары болур. СЭКП ТК-ның март (1965 чыл) Пленумунуң төөгүлүг ужур-дузазы чүл дээрге ол сорулганы шиитпирлээриниң үндезининиң чогум-на харын ол Пленумнуң тургусканы болур.

Мурнундагы чылдарда харын дыка хөй кижилер көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын бедидери бүдүрүлгени өстүреринге дузалаар кылдыр санап турган. Ынчалза-даа ол айтырыг хөй чылдар дургузунда шиитпирлеттинмейн келген. Мунгашталган чүве дег байдал тургустунган — бүдүрүлге четчир темпилер-биле өспээн, чүге дээрге материалдыг идиг бериишкинге четчир акша-хөреңгини бербейн турган, а бүдүрүлге оожум өзүп турганындан акша-хөреңги чедишпейн турган. Ол мунгашталыышкындан үнүп алыр төлээде, тургустунган практиканы шиитпирлиг өскертир ужурлуг апарган, ынчангаш Төп Комитет ону кылган. Ынчан хүлээп алдынган шиитпирлерниң кайы хире өй-шаанда болгаш шын болганын үе көргүскен.

Ол шиитпирлерниң алыс утказы чүл дээрге, каш-даа чылдарга улаштыр садып алырының быжыг планнарын тургузары болгаш садып алыр өртектерни бедидип тургаш, көдээ ажыл-агый продукциязын пландан ажыр садарынга идиг бээри болуп турган. Ол болгаш өске-даа хемчеглер колхозтарның база совхозтарның экономиктиг байдалын быжыглаан, бүдүрүлгени өстүреринге болгаш күш-ажыл төлевирин бедидеринге таарымчалыг байдалдарны тургускан.

Экономиктиг идиг бериишкиннерин моральдыг идиг бериишкиннери-биле билдилиг дүүштүрерге, ооң ажыктыын эрткен чылдарның дуржулгазы бүрүн бадыткаан. Тус-тус ажылдакчыларның болгаш бүдүн коллективтерниң төлевириниң болгаш алызында барып оларның ажыл-чорудулгазының түңнелдериниң аразынга улам-на дорт хамаарылганы тургузуп тургаш, ол идиг бериишкиннерин моон соңгаар-даа сайзыраңгайжыдар херек. Черни болгаш техниканы чөп ажыглаарын, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн дүрген өстүрерин харын шак ындыг арга-биле чедип ап болур.

Бо талазы-биле эвээш эвес чаа сапаалдар үнүп, эки өөренип көрзе чогуур солун эгелээшкиннерни кылып турар. Колхозтарның болгаш совхозтарның экономиктиг баазазын быжыглаарының, көдээ ажыл-агый ажылдакчыларының материалдыг сонуургалын бедидериниң айтырыглары партияның болгаш күрүнениң кол кичээнгейинде артпышаан.

Партияның аграр политиказының өске чугула угланыышкыны — көдээ ажыл-агыйны амгы үениң индустриалдыг баазазынче шилчидери, экономиканың ол адырынга эртем-техниктиг депшилгени дүргедедири болур. Партияның ажылдап кылган калбак болгаш янзы-бүрү талалыг программазының кол звенолары ниитизи-биле билдингир: көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин комплекстиг механизастаары, химижидери база черни мелиорастаар талазы-биле улуг хемчээлдиг ажылдарны чорудары болур.

Сөөлгү чылдарда бо талазы-биле эвээш эвес чүүлдер кылдынган. Көдээ ажыл-агыйга капитал салыышкыннар бо беш чылда 129 миллиард рубль чедер, а мурнундагы беш чылда 82 миллиард рубль турган. Көдээниң ажыл-ишчилери мынча хөй машиналарны болгаш механизмнерни, мынча хөй чемишчидилгелерни база хоралакчыларга болгаш бок үнүштерге удур демиселдиң мынча хөй химиктиг чепсектерин кажан-даа ап турбаан, ирригация, кедергей шык черлерни кургадыр болгаш көдээ ажыл-агыйның ажыглалдыг черлерин экижидер талазы-биле мындыг улуг хемчээлдиг ажылдарны чуртка кажан-даа чорудуп көрбээн.

Көдээ ажыл-агыйга моон соңгаар-даа дыка хөй акша-хөреңгини бээр бис. Ынчалза-даа ажыл-херектиң шынар талазы улам-на бирги чергеже: чоннуң акша-хөреңгизин кандыг арга-биле улам ажыктыг кылдыр долу ажыглаза чогуурул дээрзинче көдүрлүр апаар.

Чижээлээрге, биске көдээ ажыл-агыйга машиналар уламна хөй херек. Анаа-ла машиналар эвес болдур ийин. Специализастаан улуг бүдүрүлгениң негелделеринге таарыжып, депшилгелиг технологияны нептередир арганы берги дег чаа болгаш эң чаа техника херек. Маңаа бисти амыдырал далаштырып келир, шак, дыш-даа бербейн, ол чайлаш чокка-ла далаштыра бээр деп чугаалаары четпес.

Чижээ, 95—100 аът күштүг тракторну чоокка чедир-ле черле дыка шыырак кылдыр санап турган болгай. Ам бистиң үлетпүрүвүс Ленинградтың Киров заводунда 220 аът күштүг тракторну бүдүрүп үндүрүп турар болгаш 300 аът күштүг К-701 дээр тракторну көдээге ажыглаар кылдыр шиңгээдип ап эгелээн. Чер аңдарарынга ам-даа улам күчүлүг трактор чоокку үеде-ле негеттинип келир деп специалистер база бадыткап турар апарган.

Мооң-биле холбаштыр Павлодарның трактор заводунуң дугайында каш сөс чугаалаксаан ийик мен. Павлодар заводун улуг күчүлүг тракторларны, чижээ, К-700 хевирниң тракторларын бүдүрүп үндүреринче чоорту, чидириг чокка шилчидери чогумчалыг эвес ийнен деп, Казахстанның Компартиязының ТК-зындан, партияның Ленинград область комитединден, Киров заводтуң инженерлеринден айтырыксанчыг-дыр. Ол черле ажыл-херекке ажыктыг боор.

Күчүнү улгаттырарының айтырыы көдээ ажыл-агый техниказының өске-даа дыка хөй хевирлеринге база хамааржыр. Бүгү чурттуң билири алдаржаан бригадир Александр Гиталовтуң сөстерин сактып келдим. Украин ССР-ге Улустарның найыралы орденни тыпсыр өөрүшкүлүг болган мен. Ооң мурнуу чарыында Киевке республиканың партия активиниң хуралы болган. Ам үндүрүп турар комбайннар мурнакчы ажыл-агыйларның бедик дүжүттеринге «дескешпейн» баар деп, ынчан Александр Гиталов чугаалаан. А ындыг дүжүттерни бүгү ажыл-агыйлар тарып өстүрер ужурлуг. Ынчангаш ындыг бодалдарга үлетпүр бүдүрүлгелери болгаш конструктор бюролары дыңнангыр болур ужурлуг. Ажылдарның янзы-бүрүзүн болгаш ол техниканы ажыглаарының байдалдарын барымдаалап тургаш, бүгү көдээ ажыл-агый техниказын сайзыраңгайжыдар дугайында сагыш салыр хүлээлгелиг бис.

Эштер! Мал ажылын көдүрер дугайында айтырыгны каш удаа чугаалажып келген бис. Ниитиге билдингир чүүлдерни катаптап турган херээ чок боор. Ам чугаа болза көдээ ажыл-агыйның ол чугула адырын амгы үениң индустриалдыг баазазынче шилчидер, бүдүрүлгени специализастаар болгаш мөөңнээр дугайында чоруп турары ол. Мал ажылының улуг фермаларының болгаш комплекстериниң байдалдарынга таарышкы дег машиналарны болгаш дериглерни тургузар дугайында, комбикорм үлетпүрүнүң күчүзүн дыка улгаттырарының эргежок чугулазының дугайында айтырыгны ТК-ның декабрь Пленумунга чидии-биле тургускан. Мал ажылынга болгаш мал чеминиң бүдүрүлгезинге машина тудуушкун министерствозун чоокта чаа тургускан. Ол министерство ажыл-херээнче дүрген кирип, малчыннарны оларга херек бүгү-ле чүүлдер-биле хандырып эгелээр ужурлуг.

Бо дээрге чаа министерство долу күжү-биле ажылдап киргиже чедир, сула салдынышкаш олуруп болур дээни ол эвес болдур ийин. Партия, совет болгаш көдээ ажыл-агый органнары инициативалыг болуп, боттарында бар курлавырларны хынамчалыг болгаш билдилиг ажыглап турар черлерде ам безин эки түңнелдер алдынып турарын амыдырал көргүзүп турар. Эвилелдешкен республикаларның Компартияларының ТК-лары, обкомнар болгаш крайкомнар ТК-ның декабрь Пленумунга санал-оналдар солчуушкунундан чогуур түңнелдерни кылып, мал чеминиң айтырыын ол кончуг чугула айтырыгны шиитпирлээрин база киириштирип тургаш, мал ажылын көдүреринге боттарының аргаларын база дагын эң хынамчалыг ылавылап көөр дээрзинге Төп Комитет бүзүрелин илергейлеп турар. Республика, область бүрүзү курлавырларлыг болгаш ажыл-херектиң эрге-ажыктарынга таарыштыр оларны ажыглаар ужурлуг дээрзин кол чүүл кылдыр чугаалап болур мен.

Бо темага хамаарыштыр чоокта чаа эш Кунаев-биле чугаалашкан мен. Чүнүң дугайында чугаа чоруп турганыл? Казахстан 32 миллион хойлуг. Казахстанда малдың баш санын өстүрериниң бүгү курлавырлары дооступ бергени ол чүве бе деп, эш Кунаевтен айтырган мен. Курлавырлар ам-даа бары чугаажок. Казахстан хойнуң баш санын 50 миллион чедир көвүдедип болур деп, түңнелинде ындыг ниити бодалга келген бис. Силерниң адыш часкаашкыныңарны ооң-биле бүрүн чөпшээрежип турарыңар кылдыр билип тур мен, эштер. Бистиң хүндүткелдиг Димаш Ахмедович Кунаев, республиканың Министрлер Чөвүлели ол чурагайдан чаңгыс хой-даа кызырып шыдавас боор. Республикага чамдык дузаны чедирери билдингир. Ол айтырыглар ажылдаашкынның чадазында турар, ынчангаш эргежок чугула дузаны чедирер апаар. Ынчангаш тус черниң партия организациялары ол ажылды амдан эгелээш-ле холга ёзулуг алыр ужурлуг.

Көдээ ажыл-агыйны химижидериниң болгаш черни мелиорастаарының ужур-дузазынга тодаргай доктаавазын чөпшээреп көрүңер, эштер. Ооң ужур-дузазы билдингир болгай. Химижидилгениң перспективтиг планы 1980 чылда 120 миллион тоннадан эвээш эвес чемишчидилгелерни бээрин көрүп турар. Чемишчидилгелерни сөөртүрүнүң болгаш кадагалаарының үезинде оларның чидиририн болдурбазының, чемишчидилгелерни ажыглаарының агротехниктиг дүрүмнерин сагыырының, колхозтар болгаш совхозтар кадрларының агрохимиктиг белеткелин экижидериниң улам-на чугулазы харын оортан болуп турар. Ынчалза-даа бо ажыл-херектерде четпестер ам-даа кончуг хөйүн чугаалаза чогуур, чемишчидилгелерни сөөртүп болгаш кадагалап турарында чидириглер улуг.

Ынчаарга мелиоративтиг тудугну алыр болза, делегейде ооң хемчээлдеринге деңнежир чүве чок: мелиорация херек кырында чурттуң бүгү районнарын хаара туткан. Ол ам безин көскү түңнелдерни бере берген. Хөвең бүдүрериниң доктаамал өзүлдези колдуунда суггаттыг черлерни калбартканының күсели-биле чедип алдынган. Узбекистанның, Туркменияның, Таджикистанның, хөвең тарыыр өске-даа республикаларның ажыл-ишчилеринге чоргаарланып турар бис. Эрткен чылын олар боттарының хүлээлгелерин күүсеткен. Бөгүн бисте бо байырлалда ол республикаларның удуртукчулары болгаш делегациялары олуржуп турар-дыр. Бо чылын оон-даа бедик чурагайларны адап болур бис бе, эштер хөвеңчилер? — деп, олардан айтырары күзенчиг-дир.

Рис өстүреринде байдал база-ла ындыг. Кубань унунуң тулаалыг делгемнерин кургадыр улуг ажылдарны чорударының талазы-биле шиитпир чоокта чаа хүлээп алдынган, ынчангаш рис тарыыр шөлдер улам калбарар. Мелиорастаттынган черлерден алыр көдээ ажыл-агый продуктуларын улам көвүдедиринче доктаамал сагыш салыр бис. Ону чедип албас болзувусса, кандаашкын бүдүрүлге чорудулгазынга болгаш планнар күүселдезинге үр үениң дургузунда бергелерни таварыштырар апаар. Мелиорацияга көрдүнген акша-хөреңгилерниң салымын шиитпирлээр кижилер мелиорация ажылдарының программазын чогуур хуусаазында долу күүсеткен турарын хандырарынга партия ТК-зы бүзүреп турар.

Шиитпирлезе чогуур база бир улуг айтырыг бар, ол болза черни чөп ажыглаарының дугайында айтырыг. Чер ажыглаар дугайында хоойлу бисте бар. Ону амыдыралга чайлаш чок боттандырарының база черни кайы хамаан чок төтчеглээрин болдурбазының дугайын ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң хуралынга чоокта чугаалашкан. Чер — чоннуң байлаа. Бистер ону камнаар, дүжүткүр чоруун бедидер, гектар бүрүзүнден хөй чүүлдү алыр ужурлуг бис.

Бо болгаш өске-даа сорулгаларны комплекстиг шиитпирлээр херек. Ону чоокку хереглелдерни келир үениң перспективалары-биле, көдээ ажыл-агый сонуургалдарын үлетпүрнүң хереглелдери-биле, социал болгаш, ылаңгыя демографтыг айтырыгларны ханы дүүштүрүп шиитпирлээр апаар. Айтырыгны ындыг янзылыг комплекстиг шиитпирлеп турарының бир чижээ болза Политбюрога чугаалажып көргеш, СЭКП ТК-ның хүлээп алганы «РСФСР-ниң кара хөрзүннүг эвес зоналарынга көдээ ажыл-агыйны моон ыңай хөгжүдериниң дугайында» доктаал болур. Ында чугааның алыс утказы болза бистиң чуртувустуң элээн улуг девискээринге көдээ ажыл-агыйны 1990 чылга чедир хөгжүдер программаның дугайында чоруп турар. Миллион-миллион гектар черни экижидериниң хөй талалыг айтырыглары ында көрдүнген. Келир беш чылда боттандырар ажылдарга 35 млрд. рубльди көрген, ооң күсели-биле чурттуң төп районнары шуут чаартынар болгаш экономикавыс улам хөгжүүр.

Көдээ ажыл-агый эртеминиң доктаамал өзүп орар ролюнуң дугайында каш сөс. Бисте бодунуң ажылынга бердинген он-он муң шинчилекчилер үре-түңнелдиг ажылдап турарлар, институттарның болгаш дуржулга станцияларының калбак четкизи тургустунган. Олар хөй чүүлдерни кылган. Ынчалзажок эртем күштериниң кылып турар ажылдарының болгаш онаажып турар девискээрлериниң аайы-биле дең-дески эвес хуваатынганы улам-на көскү бооп бар чыдар.

Көдээ ажыл-агый бүдүрүлгезин улам чаартып хөгжүдүптер чаа идеялар негеттинип келген, ынчангаш эртем черлериниң структуразын эде көрүп, кошкак звеноларны быжыглаары чугула апарган. Үнүштерниң болгаш мал-маганның бүдүш-тургузуун болгаш амыдыралын ханызы-биле өөренип шинчилээр биохимия, генетика болгаш молекулярлыг биология дээн чергелиг эртемнерни улам хөгжүдер херек. Дүжүткүр болгаш туруштуг үрезиннерниң сорттарын, малдың бедик продуктулуг уксааларын тургузарын көдээ ажыл-агый эртемденнеринден манап турар.

Чижээлээрге, Сибирьге болгаш Казахстанга күзүн чажар кызыл-тасты, а Украинага, Поволжьеге болгаш чурттуң тараа бүдүрер өске-даа районнарынга чазын чажар бедик дүжүттүг кызыл-тасты өстүрүп үндүрери эртемниң мурнунда улуг сорулга бооп турар. Бо айтырыгны шиитпирлээринче эртемденнерни, дуржулга станцияларын, селекционерлерни кыйгырып тур бис, бо дилегни дүрген хүлээп ап, ол чугула сорулганы дүрген шиитпирлептер болза, олар чоннуң бедик хүндүткелин чедип алырлар. Партия Төп Комитединиң декабрь Пленумунуң (1973 чыл) онзалап демдеглээни партияның аграр политиказында база бир кол угланыышкын болур көдээ ажыл-агыйны эргелеп-башкарарын экижидериниң болгаш бүдүрүлге организастаашкынының хевирлерин сайзыраңгайжыдарының дугайында айтырыгга доктаап көрейн. Материал-техниктиг баазазы быжыккан тудум, көдээ ажыл-агый бодунуң хөгжүлдезиниң чаа үе-чадазынче шилчип, индустриалдыг үндезинниг апар чыдар. Бүдүрүкчү күштерниң шынар талазы-биле ындыг чаартылгазы, бодунуң ээлчээнде, бүдүрүлге харылзааларын сайзыраңгайжыдарын, ниитилештирилгениң чорудулгаларын дүргедедирин, күш-ажылдың хуваалдазын тодаргайжыдарын негеп кээр. Ол чүл? Ол дээрге үе-шагдан бээр бисче шилчип келген бүдүрүлгениң хөй адырлыг, үүрмек структуразы эртем-техниктиг чаартылганы хөгжүтпейн, көдээ ажыл-агыйны интенсификастаарынга саат ужураштырып турары ол-дур. Ынчангаш бүдүрүлгени моон ыңай специализастаары болгаш концентрастаары, ажыл-агыйларның аразынга кооперастаашкынны ханыладыры чурттуң көдээ ажыл-агыйын хөгжүдериниң үндезин чугула айтырыы апарган.

Индустриалдыг аргалар бүдүрүлге масштабтарының чүгле улуг хемчээлинге ажыктыг чүүлдерни бээрин бистер билир бис. Бүдүрүлгениң тургустунуп келген амгы хөй адырлыг структуразының байдалдарында ук масштабтарның өзүлдези ажыл-агыйларны анаа-ла арга-биле улгаттыр каттыштырарындан болдунмас деп чүве база билдингир. Ону чедип алырының кара чаңгыс шын оруу болза бүдүрүлгениң концентрациязын болгаш специализастаашкынын билдилиг-биле холбаштырары болур. Эртем-техниканың кайгамчык ачы-дузазы чүгле ынчан ажыглаттынып болур.

Бүдүрүлгени концентрастаашкынының үндезининге специализастаашкынның ажыктыын дыка хөй улуг совхозтарның болгаш колхозтарның (оларның аразында кур черлерниң-даа бар) дуржулгазындан көрүп болур. Ындыг ажыл-агыйларда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүү бедик болгаш техника, чемишчидилгелер, мал чеминиң ажыглалы база бүдүрүлгениң өске-даа көргүзүглери доктаамал эки бооп турар. Оларда ажыл-агыйның салбырларының бот-

(Уланчызы 3-кү арында).

ПАРТИЯНЫҢ БОЛГАШ УЛУСТУҢ УЛУГ МААДЫРЛЫГ ХЕРЭЭ

(Эгези 1-ги, 2-ги арыннарда).

орулга-чарылгалыг кооперастаашкыны күштелип, оларның аразынга бүдүрүлге харылзаалары быжыгып, бүдүрүлгени эргелеп-башкарары экижип турар.

Бо бүгү аргаларны калбаа-биле ажыглаар ужурлуг бис. Ындыг болзажок чамдык совхозтарда болгаш колхозтарда боттарынга тускайжыттынган улуг ажыл-агыйны тургузуп алыр кижи күжү-даа, материалдыг курлавырлар-даа чок дээрзи билдингир. Ындыг таварылгада ажыл-агыйларның калбак кооперастаашкынының үндезининге ажыл-агыйлар аразының специализастаашкынын болгаш кооперастаашкынын чедип алыр сорулга тургустунуп кээр. Шынап-ла, чаңгыс ажыл-агыйга тускайжыттынган улуг бүдүрүлге объектилерин тудуп алыры күш четтинмес-ле болгай. Бо таварылгада элээн каш ажыл-агыйларның хөреңгилерин каттыштырыптар болза, херек шуут өске апаар. Ынчан олар тускайжыттынган, улуг болгаш индустриалдыг үндезинге бүдүрүлгени ниити күш-биле тудуп ап болурлар. Ажыл-агыйларның аразында специализастаашкын Молдавияда, Белоруссияда, Украинада болгаш Россия Федерациязының элээн хөй областарында нептерээн.

Ажыл-агыйлар аразының специализастаашкынының бир онзагай эки талазы чүдел дээрге, колхозтарның болгаш совхозтарның боттарының иштики хөреңгилериниң долу болгаш ажыктыг ажыглаттынып турары болур. Бо херекке боттарының хөреңгилерин киириштиреринге белен колхозтарга болгаш совхозтарга бүгү талалыг таарымчалыг байдалдарны тургузуп, техника болгаш дериг-херекселдерни берип, төлевилелдерни ажылдап кылып алырынга дузалажыр херек. Улуг хоорайларның болгаш индустриалдыг төптерниң чоогунга ногаа, сүт бүдүрер тускайжыттынган улуг ажыл-агыйларны база хаванны, бода болгаш шээр малдарны семиртир азыраарының, комбикормнар бүдүрериниң, продукцияны ажылдап кылырының улуг бүдүрүлгелерин демнежип тургаш тударынче дидим-биле кирер херек. Тудуг болгаш мелиорация организациялары, тудуг материалдары кылыр бүдүрүлгелер, мал ажыл-агыйын чорудары, электрижидилге, кодээ ажыл-агый техниказын ажыглаарының болгаш агрохимиктиг хандырылга дээн ышкаш кол бүдүрүлгени хандырып хөгжүдер кавыга ажыл-агыйларның кооперастаашкыны калбак хөгжүлдени алыр ужурлуг.

Специализастаашкын калбарып хөгжээш, кооперастаашкынының элээн бедик хевирлеринге чедире бээр, ынчан колхозтарның болгаш совхозтарның каттыжыышкыннарынга күрүнениң үлетпүр бүдүрүлгелери база киржи бээр. Ынчан аграр-үлетпүр комплекстери тургустунар. Чурттуң чамдык зоналарында, чижээлээрге, Молдавияда, Ростов облазта, Краснодар крайда ам безин ындыг каттыжыышкыннар бар. Оларның дуржулгазын кичээнгейлиг өөренип көөрү, ону эң ажыктыг кылдыр ажыглаары чугула. Чугаа болза, органистастыг ажыл-агыйжы агар айтырыг дугайында эвес, чогум-на принципиалдыг айтырыг дугайында — өнчүнүң күрүне болгаш колхоз-кооператив хевирлерин моон соңгаар улам чоокшулаштырарының дугайында чоруп турар.

Партия, совет, ажыл-агый органнары ол бүгү айтырыгларны чогуур кичээнгейге алыры болгаш ону шиитпирлээринге дузалажыры, эртем ёзузу-биле анализтээри, айтырыг бүрүзүн тус-тузунда көөрү, үе-чада аайы-биле шиитпирлээри негеттинип турар. Ылаңгыя бистиң байдалдарывыс чурттуң чүгле зоналарының эвес, харын даг тус-тус областарының, а чамдыкта районнарының иштинде безин аңгы-аңгы болгай. Маңаа далажып, айтырыгны кандыг-бир кылымал арга-биле бурунгаарладыры, хөлүн эрттирер чорук канчап-даа таарышпас дээрзин бо херек дээш харысалгалыг бүгү эштерге кодээ ажыл-агыйның бүгү ажылдакчыларынга онзалап сагындырары чугула. Ук херекти чөп, экономика талазы-биле билдилиг чорудар херек. Бараанныг продукцияның кол хевирлерин бүдүрерин специализастаары болгаш концентрастаары дээрге, ажыл-агый бүрүзү бодунуң ажыл-агыйжы иштики хереглелинге ийикпе, азы тус черниң рыногунче үндүрер продукцияң бүдүрер адырларны хөгжүдерин соксадыры ол эвес-ле болгай.

Специализацияны болгаш кооперацияны улам ханыладырының айтырыын тургузуп тургаш, Төп Комитет бо талазы-биле чаржыты азы харын даа кым шалыпкын эвес дээш маргылдааны чарлаар дивээн. Оон-биле чергелештир олутпай чорукту, бо чүгула херекти ведомствонуң ийикпе, тус черниң эрге-ажыын барымдаалап көөрүн оралдажыр чүүлдерни ажып эртер херек.

Бүдүрүлгениң организастаарының чаа, улам-на депшилгелиг хевирлерин тилеп тывары-биле кодээ ажыл-агыйның эргелеп-башкарарының хевирлериниң дугайында айтырыг, тудуш холбаалыг болуп турар. Эргелеп-башкарылганың амгы структуразы хөй-хөй чылдарда тургустунуп келген болгаш амгы үеде ол, мен бодаарымга, хөлүн эрттир парып апарган. Ол чорук эргелеп-башкарылганың үре-түңнелдиинге салдар чедирип турары чугаажок. Эргелеп-башкарылганың улам сайзыраңгай системазын тургузар дугайын бодаар ужурлуг бис. Ол кандыг болурул дээрзин хандыр өөренир херек, ону практикага хынап шенээр херек. Ынчаарга ам безин ындыг система кандыг негелделерге, байдалдарга дүүшкен турарын тодаргай чугаалап болур.

Бирээде, ук система кодээ ажыл-агыйның бүгү айтырыгларының талазы-биле чаңгыс аай ниити күрүне угланыышкынын боттандырарын, ажылдың кайы-даа участогун харыылап турар ведомстволарның аразында ажыл-чорудулганы сырый холбап таарыштырарын хандырар ужурлуг. Ийиде, удуртулганың янзы-бүрү деңнелдеринге харыылаар айтырыгларны болгаш харыысалганы тодаргай хуваарын көөр ужурлуг. Үште, төпчүткен планныг удуртулга-биле продукция бүдүрериниң, сайгарарының оперативтиг айтырыгларының талазы-биле колхоз, совхозтарның бот-тускайлан, идепкейлиг чорууну шуут дүүштүрерин ол даяныр ужурлуг. Ол ышкаш, дөртте, ону кодээ ажыл-агый бүдүрүлгезинче чоокшуладыры, аргалыг-ла болза, артык звеноларны эвээжеткеш, оларны эң-не үре-түңнелдиг болдурары чугула херек.

Кодээ ажыл-агыйны эргелеп-башкарарының сайзыраңгайжыдарының талазы-биле чер-черден ТК-же янзы-бүрү саналдар кээп турар. Оларны эң кичээнгейлиг өөренип көөр, чугаалажыр херек. Канчалза-даа эргелеп-башкарылганың амгы структуразын канчаар-даа өскертирде, бис чижеглээр, сагыш даар дивээн бис. Маңаа дуржулганы, шенелделерниң болгаш башкарылганың амгы эртеминиң түңнелдерин удуртулга болдурар ужурлуг бис.

Партияның аграр политиказының кол-кол айтырыглары ындыг-дыр, эштер. Чугаа болза чогум-на чаңгыс аай политика дугайында, үзүктелиишкин болгаш хожудаашкын чокка бурунгаарлаарын хандырар, бот-боду-биле тудуш харылзаалыг угланыышкыннарны болгаш хемчеглерни каттыштырганының дугайында чоруп турарын демдеглээри күзенчиг-дир. Улус ажыл-агыйының үе-үеде тургустунуп келир беле эвес айтырыгларынга чардыкпайн, ол айтырыгны шиитпирлээринге кодээ ажыл-агыйның кодүрери-биле көрдүнген фондудан хөреңги чээп алыксаар күзелдерни ажып эртпишаан, ол политиканы чайгылыш чок, күзел-чүткүлдүг боттандырары биске чугула. Чүгле ынчаарда ниитилелдиң улам-на өзүп орар хереглелдеринден кодээ ажыл-агыйның хожудаашкынын төнчүзүнге чедир үзүткап шыдаар бис.

Эштер! Беш чылдың тергиин харысалгалыг үе-чадазында келдивис — беш чылды канчаар доозарывысты чогум-на бо чыл тодаралыр. Моон-биле холбаштыр улус ажыл-агыйының мурнунга тургустунган сорулгаларны эрткен чылдың декабрьда СЭКП ТК-ның Пленумунга делгеренгейи-биле чугаалашкан болгай. Ам Төп Комитет ол шиитпирлерни амыдыралга боттандырар, бистиң ажыл-агый чорудулгавыстын чурттуң өзүп келген аргаларынга болгаш хереглелдеринге дүүштүр чаа чадаже кодүрер дээш ажылдап турар.

СЭКП ТК-ның декабрь Пленумунга улус ажыл-агыйының бүгү звеноларынга, бистиң ажыл-чорудулгавыстың бүгү участоктарынга ажылдың стилиниң дугайында айтырыг чидии-биле тургустунган. Харыысалганы бедидери, инициативаны, социалистиг ажыл-агыйжы болгаш тывынгыр чорукту хөгжүдери, медерелдиг сагылга-чурумга болгаш четпестерге эптеш чок болурунга кижизидери — ажылдың партийжи стилиниң бо талалары шиитпирлиг ужур-дузалыг апар чыдар. Ол бүгү ниитилел амыдыралының моральдыг, сагыш-бодал талазынга хамааржыр болгаш оларны планга ийикпе, азы статистика отчёдунга биживес-ле болгай. Ынчалза-даа коммунистиг бүдүштүң, коммунистиг медерелдиң ол шынарларының кайгамчык улуг материалдыг күштүүн, бистиң улуг Төрээн чуртувустуң улам өзүп орар күчүзүнде болгаш бай-шыдалында, совет улустуң чаагай чоруунуң өскеринде, бистиң Төрээн чуртувустуң камгалал күчүзүнүң быжыкканында оларның сиңниккенин билир бис, бодувустуң дуржулгавыска бүзүреп көрген бис.

Партияның экономиктиг политиказының политкижизидилге ажылы-биле тудуш холбаалыының-даа чылдагааны ындыг. Бодувустуң бүгү ажылывыстың деңнелин бедидер дээш, ынчаар чүткүлдүг болгаш чайгылыш чок демисежир ужурлуувус-даа ында.

Экономиканы улам ынай кодүрериниң болгаш улус ажыл-агыйның эргелеп-башкарарының системазын сайзыраңгайжыдарының сорулгаларын партия шиитпирлеп турар амгы үеде эргелеп-башкарылганын идепкейлиг ажыл-чорудулгазынче ажылчы чоннарны улам калбаа-биле хаара тудары, ол херекке оларның дуржулгазын болгаш билиглерин улам долу ажыглаары онза ужур-дузалыг апарган. Ёзулуг демократизм, бүгү күрүне болгаш ниитилел херектерин шиитпирлээринге массаларның идепкейлиг киржилгези бодунда шуут сингникен бистиң ниитилел системавыстын бүдүжүнден ол чүүлдер үнүп турар. Партияның XXIV съездизи бистиң социалистиг демократиявысты моон соңгаар улам хөгжүдериниң угланыышкынын улам тодараткан. Массаларның чогаадыкчы энергиязын долу мобилизастаары, ниитилелди күрүне органнарын дамчыштыр-даа, массалыг хөй-ниити организацияларын дамчыштыр-даа башкарарының хөй янзы аргаларын улам байыдарын чедип албышаан, ол угланыышкынны бис тура-соруккур болгаш чайгылыш чок чорудуп келген бис, чорудар-даа бис. Ол ажыл-чорудулгага бүгү ажылчы чоннарның киржилгезин улам калбак болгаш ханы болган тудум, бистиң күрүне база ниитилел тургузуувус улам быжыгар, коммунистиг тургузуушкуннуң сорулгаларын улам чедиишкиннииг шиитпирлээр бис.

Партияның шын политиказы, ол политиканы чоннуң деткип турары, совет кижилерниң эрес-шудургу күш-ажылы маадырлыг чорукту бедиктерин чедип алырынга чаа-чаа аргаларны берип турар, ындыг чүүлдер-биле бистиң Төрээн чуртувустуң төөгүзү байлак болгай. Кур чер казахстан болгаш алтай ховулар-биле кызыгаарланмас болгай. Кур чер дээрге Сибирьниң тайгазы, Соңгу чүктүң тундразы, Ортаа Азияның куруг ховулары-дыр. Тодаргай болуру-биле белеткеп турар бир төлевилелди адаайн. Ол дээрге Байкал—Амур демир-орук шугуму-дур. Ол бүгү Чөөн Сибирьни болгаш Ыраккы Чөөн чүкту таварып эртер орук-тур. Бойдус байлактары эгээртинмес Сибирьниң кежилдир эртер ол демир-оруктуң тудуу үлетпүрүң чаа улуг районун тургузар арганы бээр: орук дургаар суурлар болгаш хоорайлар, үлетпүр бүдүрүлгелери болгаш рудниктер тыптып кээр, чаа черлерни андарып, кодээ ажыл-агыйга ажыглаары база чугаажок.

Ол тудуг бүгү улустуң тудуу болур дээрзинге бүзүрээр мен, эштер. Аңаа бүгү республикаларның төлээлери, хамыкты мурнай бистиң аныяктарывыс киржир.

Бо чорук бистиң хөй-хөй муң аныяк кижилеривиске сорук кииргичи перспектива болбас бе? А ындыг күзел-бодал бисте эвээш эвес. Оларның чамдызы амдызында ниити төлевилел болгаш бодалдарның кызыгаарындан үнмээн-не харын. Өскелерин план органнары болгаш төлевилел институттары ам ажылдап кылып турар. Ынчангаш кур-чержилерниң чаа салгалдарынга ажыл-херек четчир. Ынчалзажок, келир үеден амгы үеже катап эгбишаан, даартагының күш-ажылчы маадырлыг чоруктары бөгүнгү күш-ажылчы чымыштардан өзүп үнерин, келир үениң чедиишкиннериниң үндезинин бөгүн салдынарын силер биле бис кезээде бодаар ужурлуг бис. А 1974 чылдың планын доллур болгаш ажыр күүседиринден артык чугула, харысалгалыг сорулга бөгүн чок. Ону күрүнениң эрге-ажыктары, улустуң эрге-ажыктары, күш-ажылчы кижи бүрүзүнүң эрге-ажыктары негеп турар.

Хүндүлүг эштер! СЭКП-ның делегей политиказынга делгеренгейи-биле доктаары чугула эвес ышкаш. Ол дугайы сөөлгү үеде хөйү-биле чугаалаттынган болгай. Ынчангаш эң-не кол чүүлдерниң дугайын кончуг допчузу-биле чугаалап көрейн.

Сөөлгү чылдарда шынап-ла улуг, канчаар-даа аажок чугула херек кылдынган — делегей харылзааларының хөгжүлдезинге эргилде. «Соок дайындан» делегейниң дүшкүүрлүг чоруун чавырылдырарынче, аңгы-аңгы социал тургузуглуг күрүнелерниң аразынга тайбың кожа-хелбээ догуннаашкынның принциптерин бадыткаарынче эргилде чедип алдынган. Ол дээрге бистиң партиявыстың ленинчи даштыкы политиказының, СЭКП-ның XXIV съездизиниң ажылдап кылганы Тайбыңның программазын боттандырары дээш туруштуг демиселдиң чигзиниг чок чедиишкини-дир. Ол дээрге социалистиг дем каттыштырылгазының акы-дуңма чурттары-биле, коммунистиг болгаш ажылчын партиялар-биле, делегейниң бүгү-ле депшилгелиг күштери-биле бистиң чаңгыс аай хөделиишкиннеривистиң түңнели-дир. Ол дээрге чамдык капиталистиг чурттарның удуртукчу политиктиг ажылдакчыларының тодаргай реализминиң түңнели дээрзи база чугаажок.

Делегей байдалын кадыкшыдарынче угланган хөй хемчеглерни боттандырарынче кирип тура, бистер империализмниң эң-не реакциялыг, дайынзырак бөлүктериниң, делегейниң дүшкүүрлүг чоруун янзы-бүрү чылдагааннар-биле камгалаарынга сонуургалдыг бүгү-ле политиктиг агымнарның талазындан күштүг удурланыышкынга таваржырывысты долузу-биле билип турган бис. Ынчангаш делегей ареназынга чаа политиктиг климатты бадыткаарынга шаптыктаар дээн тайбыңның дайзыннарының идепкейлиг оралдажыышкыннары бисти аймааралга таварыштырбаан.

Амгы үе-шаг нарыны-биле болгаш чөрүлдээлерлиг-биле ылгалып турар. Реакция болдунар-ла болза, каяа-даа, аңгы-аңгы черлерге безин, удур халдаашкынче кирерин, чавырлыышкынның хереэн моондактаарын, өйү келген айтырыгларны шиитпирлээрин нарынчыдарын оралдажып турар. Ол сорулгага хөй-хөй буржуаз парлалга органнарын, радиону болгаш телевиденияни идепкейлии-биле ажыглап, бистиң политикавыстың утказын өөдии хажыдып, болуушкуннарның чорууун меге чырыдып, антисоветизмниң шаптыланган сөстерин ажыглап турар. Тайбыңның дайзыннарының ол халдаашкыннары биске элдепсиниг чүве эвес-тир. Бис бодувустуң оруувус-биле уламчылап чоруур бис.

Черниң чурттакчы чонунуң эң хөй кезээ бистиң даштыкы политикавыстың талазында. Чүге дээрге ол буянныг сорулгаларга—тайбыңны болгаш айыыл чок чорукту быжыглаарынга, бүгү улустарның хостуг хөгжүлдезинге, бүгү чурттарның социал депшилгезинге чогуур байдалдарны хандырарынга бараан бооп турар.

Совет Эвилелиниң тайбыңга ынак даштыкы политиказы — ёзулуг интернационалчы политика. Бис ону бистиң дайынчы өңнүктеривис — социализм чурттарының акы-дуңма партиялары болгаш улустары-биле кады сырый демниг чорудуп турар бис. Эш Фидель Кастронуң чалааны-биле чоокта чаа Кубага бистиң аян-чорууву ону улуг күш-биле база катап көргүскен. Куба удуртукчулар-биле бистиң акы-дуңма ужуражылгаларывыс болгаш беседаларывыс үзел-бодалдарның бүрүн чаңгыс эптии-биле ылгалып турар. Куба улустуң биске көргүскен изиг хүлээп алыышкыны менээ болгаш мээн эштеримге ханы дээштиг болган. Ол дээрге бистиң улуг Төрээн чуртувуска, ленинчи партияга, совет улуска куба улустуң ханы хүндүткелиниң болгаш ынакшылының ёзулуг-ла үттүндүрбес көргүзүү болган.

Франция республиканың президентизи Жорж Помпиду-биле бистиң Пицундиге ийи хонук ужуражылгавыс мырыңай чаа доозулду. Франция республиканың баштыңы-биле делгеренгей, ханы беседалар мурнундаазы ышкаш, чаагай сеткилдиг, реализмниң болгаш бот-боттарынга хүндүлежилгениң ёзузунга эрткен. Олар элээн хөй чугула айтырыглар талазы-биле ийи таланың туруштарын улам чоокшуладырынга, ынчангаш делегейниң дүшкүүрлүг чорууун чавырылдырарын, күрүнелер аразынга деӊ эргелиг кады ажылдажылганы хөгжүдерин улам ханыладыр сорулга-биле Совет Эвилелиниң болгаш Францияның делегей аренazынга кады хөделиишкиннеринге чогуур чүүлдерни экижидеринге дузалыг болганы чигзиниг чок.

Бистиң дугуржулгалыг күженишкиннеривистиң кавызы калбак болган тудум, амгы делегей амыдыралының эң улуг айтырыгларын шиитпирлээринге бистиң чурттарывыстың кайызының-даа салыышкыны улам ажыктыг болур дээрзи база катап бүгү-ле бүзүрелдии-биле бадыткаттынган. Пицундиге беседаларның түңнелинде Европага айыыл чок чорук айтырыгларының талазы-биле хуралды дүрген доозарының эргежок чугулазының дугайында бистиң бодалдарывыс улам чоокшулашкан деп чугаалап болур мен. Чоокку Чөөн чүк айтырыын шиитпирлээр дугайты бистиң туруштарывыс база чоок. Өске-даа чамдык улуг айтырыглар талазы-биле туруштарывыстың чоогу азы дүгжүп турары илереди.

Делегей айтырыглары-биле чергелештир бистиң ийи чурттарывыстың аразынга күрүнелер аразының харылзааларын улам ханыладырының оруктарының дугайында санал-оналдарывысты солушкан бис. Совет Эвилели биле Францияның аразында харылзааларның үндезилеттинер ужурлуг принциптериниң дугайында документини хүлээп алганы-биле база консультациялар дугайында протоколга ат салганы-биле бистиң харылзааларывыска эки магадылалдың тургустунган турганы билдингир болгай. Совет-француз харылзаалар бөгүн безин янзы-бүрү калбак хевирлиг бооп турар. Олар эң-не аңгы-аңгы чүүлдерге: политикага, экономикага, эртемге болгаш культурага — хамааржып турар. Амыдырал аңаа чыл бүрүде-ле бир-ле чаа чүүлдү киирип, кандыг-бир чаа аргаларны ажыдып турар.

Допчузу-биле чугаалаарга, Пицундиге ужуражыышкын болза, бистиң ийи чурттарывыстың улустарының үндезин эрге-ажыктарынга, тайбыңны болгаш делегейге айыыл чок чорукту быжыглаарының хереэнге харыылап турар совет-француз чаңчыл апарган найыралдың быжыының чаа херечизи болган.

Үе-шаг тайбыңга болгаш социализмге ажылдап турар дижир болгай. Ол шын. Ынчалза-даа бистиң кайы хире ажылдап турарывыстын хирези-биле ажылдап турар болгай. Делегей ареназынга бистиң чедиишкиннеривис—кызымак, туруштуг күжениишкиннерниң түңнели-дир. Ол дээрге чүгле күрүне ажылдакчыларының, дипломаттарның күжениишкиннери эвес. Ол дээрге бүгү совет улустуң күш-ажылының түңнели-дир. Чүге дээрге, келзе-келзе, бистиң даштыкы политикавыстың чедиишкиннери иштики политиканың чедиишкиннери-биле бистиң экономиктиг, эртем-техниктиг камгалал күчүвүстүң, бистиң ниитилелдиң политиктиг болгаш моральдыг чаңгыс эвиниң деңнели-биле тодараттынар. Ынчангаш тайбың дээш демиселге тиилелге — силерниң база тиилелгенер-дир, эштер! Ол дээрге бүгү совет ажыл-ишчилерниң, күш-ажылы, угааны, холдары-биле бистиң Төрээн чуртувусту күчүлүг социалистиг держава кылып турар бүгү кижилерниң тиилелгези-дир.

Эргим эштер болгаш өңнүктер!

Бисте ам час, кур черниң чээрби бирги чазы, бодунуң эргезин ээлеп кел чыдар үеде чыглып келген-дир бис. Чер оттуп, кижилерниң ачылыг, мергежилдиг холдарының дээп келирин манап берген. Эки сеткилге чер кезээде экизи-биле, садтарның чечектелиишкини, чулуктуг оът-сиген, аар, долу сыптар-биле харыылап турар. Тараажыларның соксаал чок күш-ажылы, оларның билиглери болгаш дуржулгазы, черге кызыгаар чок ынакшылы бо чылын база төлептии-биле шаңнаттырар дээрзинге кижи чүректиң ханызындан бүзүрээр-дир.

Бистиң чурттуң бүгү чер ажылдакчыларының чииг эвес, ынчалза-даа хүндүлүг болгаш буянныг күш-ажылынга чаа-чаа кайгамчыктыг чедиишкиннерни күзээрин чөпшээреп көрүңнер.

Улуг чедиишкиннерлиг болуңар, эргим эштер болгаш өңнүктер!

• • •

Эш Л. И. Брежневтиң чугаазын диңмиттиг, үр адыш часкаашкыннары удаа-дараа үзе кирип турган. Хуралдың киржикчилери туруп келгеш, Леонид Ильич Брежневке байыр чедирип турган.

• • •

Даразында сөс ап, чүве чугаалааннар: партияның Кустанай обкомунуң бирги секретары **А. М. Бородин**, СЭКП-ның Кокчетав обкомунуң бирги секретары. Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **Е. Н. Ауельбеков**, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, партияның Ленинград обкомунуң бирги секретары **Г. В. Романов**, Целиноград областа «Шуйский» совхозтуң тракторхову бригадазының бригадири, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры **М. Е. Довжик**.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, РСФСР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң даргазы **М. С. Соломенцевке** сөс берген.

Ооң соонда Тургай областың «Железнодорожный» совхозтуң директору **Е. К. Гордупов**, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Украинаның КП ТК-ның бирги секретары **В. В. Щербицкий**, партияның Целиноград обкомунуң бирги секретары **Н. Е. Кручина**, СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнүнге кандидат, Узбекистанның КП ТК-ның бирги секретары **Ш. Р. Рашидов**, Семипалатинск областың «Каракол» совхозта комсомолчу-аныяктарның хойжу бригадазының бригадири **Б. Темирбаев**, СЭКП-ның Оренбург обкомунуң бирги секретары **А. В. Коваленко**, партияның Тургай обкомунуң бирги секретары **С. К. Кусаинов**, ВЛКСМ ТК-ның бирги секретары **Е. М. Тяжельников**, СЭКП-ның Алтай крайкомунуң бирги секретары **А. В. Георгиев**, партияның Соңгу-Казахстан обкомунуң бирги секретары **В. П. Демиденко**, Кустанай областың «Харьковский» совхозунда тракторист **К. Б. Доненбаева** олар чүве чугаалааннар.

СЭКП ТК-ның Политбюро кежигүнү, Казахстанның Компартия ТК-ның бирги секретары **Д. А. Кунаев** сөс ап, чүве чугаалааш, бөгүн кижи бүрүзү байырлалдың чайыпнаңчак хереелдеринден Совет чурттуң бүгү улустарының күчүлүг күжүн болгаш сырый каттыжыышкынын, оларның бузулбас найыралын болгаш акы-дуңмалышкы чоруун, оларның Коммунистиг партияның улуг хереэнге шынчызын база катап көрүп турар-дыр деп демдеглээн.

Аңдарган кур черниң болгаш коммунизм тургузукчузу — совет улустуң өске-даа өңдүр улуг херектериниң чурту — бистиң республикага доктаамал сагыш салыышкыны, бүгү талазы-биле деткимче болгаш дузаламчызы дээш СЭКП ТК-ның Политбюрозунга, Леонид Ильич Брежневтиң бодунга сагыш-сеткилдиң ханызындан улуг өөрүп четтиришкинин илередип чугаалаазы кээр-дир.

Бистиң партияның болгаш күрүнениң, делегейниң коммунистиг болгаш ажылчын шимчээшкининиң шылгараңгай ажылдакчызы Леонид Ильич Брежневтиң ханы утказыг болгаш сорук киирикчизи чугаазын бистер ёзулуг партийжи, боттуг чоруктуң болгаш чурттуң кодээ экономиказын амгы үе-чадада хөгжүдериниң эң чугула айтырыгларын бедик негелделиг анализтеп көөрүнүң үлегер-чижээ кылдыр көрүп турар бис. СЭКП-ның аграр политиказының боттаныышкынын тодаргайы-биле көргүзүп турар ол чугаа болза кур черниң ажыл-ишчилеринге, бүгү казахстанчыларга программа бооп, беш чылдың дөрткү, тодарадыкчы чылының онаалдаларын, СЭКП-ның төөгүлүг XXIV съездизиниң шиитпирлерин күүседир талазы-биле хөй талалыг ажылга чаа күчүлүг идиг болур.

Кур-чержилерниң күш-ажылын онза бедик үнелеп көргени дээш, Леонид Ильичиге сагыш-сеткиливистиң ханызындан өөрүп четтирип тур бис. Бистиң Төрээн чуртувус моон-даа артык күштүг болгаш чараш-чаагай болзун дээш, оларның моон-даа соңгаар бүгү чүүлдерни кылырынга чигзиниг турбас.

Бистиң байырлалывысче совет улус, бүгү делегей кичээнгей салып, сонуургап турар. Леонид Ильич Брежневтиң чугаазы делегейге улуг сонуургалды болдурар. Ооң чугаазы бистиң партияның буянныг-чаагай чүткүлдерниң күжүн, ооң даштыкы политика талазы-биле угланыышкынының ак сеткилдиг, шынныг болгаш ооң социал-экономиктиг политиказының мерген угааныын база үре-түңнелдиин база катап херек кырынга бадыткап көргүзер.

Совет кижилер кур черниң үе-чадазындан чүгле алдарлыг эрткен үени эвес, харын-даа амгы үениң боттуг ажыл-херектерин база көрүп турарлар. Кур черге 20 чыл иштинде боттанган чүүлдер бистиң даартагы экономиктиг болгаш угаан-бодал-даа амыдыралывыска канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг. Чүге дээрге ол күш-ажылчы маадырлыг чорук бүгү келир үеге база ужур-дузалыг бооп турар.

Л. И. Брежневтиң чугаазында айтыышкыннарны болгаш сүмелерни ёзугаар республиканың партия организациязы экономиканың, эртемниң болгаш культураның бүгү адырларын улам кодүрериңче угланган бодунуң политиктиг болгаш организакчы ажылын хүн бүрү күштедирер апаар деп, оратор үргүлчүлээн.

Алган хүлээлгелерин ыяпла күүседири, бар аргаларны болгаш иштики курлавырларны эң-не долузу-биле ажыглаары, чаа техниканы база технологияны бүгү хемчег-биле ажыглап тургаш, күш-ажылдың бүдүрүкчүлүүн бедидери, план болгаш күрүне сагылга-чурумун быжыглаары дээш, продукцияның шынары, чиг-этти, материалдары камнаары дээш демисежири бистиң кол сорулгавыс деп көрүп турар бис. СЭКП-ның XXIV съездизиниң Директиваларында көрген тудугларны дүрген доозуп, ажыглалга кииреринге бүгү күштү, материалдыг болгаш саң-хөө курлавыларын хамыкты мурнай мөөннээр бис.

Бо чылын республика чүгле тарааны күрүнеге 906 миллион пудтан эвээш эвести садар ужурлуг. Ол дээрге, чүгле долдур эвес, харын-даа ажыр күүседир план-дыр. Бүгү чурт, бүгү совет улус айтырыгны ынчаар салырын негеп турар.

Бир миллиард пуд тарааны алыры бистиң, республикага улам хөй дүжүт алырының бетии чижээ болурунуң дугайында эш Л. И. Брежневтиң сүмези бистиң шуптувустуң ажылывыска дорт удуртулга бооп турар. Тараа ажылыгын улам хөгжүдериниң айтырыгларын шиитпирлээрде, малдың эки ремелде деңзиани, хөй сүттү саап, арбын дүктү кыргып алырын чедип албышаан, эъткир болгаш сүткүр мал ажылын бүгү хемчег-биле хөгжүдер херек.

Бистиң республиканың экономиказының болгаш культуразының хөгжүлдезинге доктаамал, бүгү талалыг болгаш үнелеп четпес дузаламчызы дээш, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының Төп Комитединге чүректиң ханызындан өөрүп четтиришкинни силерниң өмүнээңерден, республиканың бүгү ажылчы чоннарының өмүнээзинден илергейлээрин чөпшээреп көрүңер.

Кур болгаш куруккан черлерни шиңгээдип алганы, сөөлгү чээрби чылдарда бистиң республиканың бүгү талалыг хөгжүлдези СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Л. И. Брежневтиң ады-биле холбашкан деп чүвени чүректиң ханызындан өөрүп, бөгүн чугаалап турар бис.

Кур черниң чээрби чыл ою — Совет Эвилелиниң болгаш ооң өңнүктериниң улуг байырлалы. Бистиң хөй национал дыг Советтер чуртунуң кур черниң алдарлыг юбилейин демдеглеп турары кымга-даа өөрүнчүг, ол — Төрээн чурттуң маадырлыг төөгүзүнге алдын арыннарны ажыткан, бүгү акы-дуңма улустарның акы-дуңмалышкы чоруунуң болгаш бузулбас найыралының символу, дидим чоруктуң ёзулуг университеди, чер ажылынга мерген чоруктуң болгаш мурнакчы дуржулганың бүгү улусчу чыкчымы апарган.

Чырыткылыг келир үе — коммунизм дээш бүгү ажыл-херектерге төрээн Коммунистиг партияның, бистиң акы-дуңма республикаларывыстың бүгү талалыг дузаламчызын болгаш деткимчезин хүн болгаш шак санында ап турар бис.

Төрээн партиязын долгандыр сырый каттышкан коммунистер болгаш республиканың бүгү ажылчы чоннары СЭКП-ның XXIV съездизиниң айыткан тургузуушкуннуң улуг программазын амыдыралга чедиишкиннииг боттандырар дээш, бүгү күжүн үндүрүп, ажылдаар деп чүвени кур-чержилерниң өмүнээзинден, бүгү казахстанчыларның өмүнээзинден бистиң партиявыстың ленинчи Төп Комитединге, ооң Политбюрозунга болгаш эш Леонид Ильич Брежневтиң бодунга оратор бүзүреткен.

Байырлыг хуралдың киржикчилери СЭКП Төп Комитединге, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунга, ССРЭ-ниң Министрлер Чөвүлелинге байырлыг чагааны улуг сорук кириишкин-биле хүлээп алган.

Н. КОЛЕСОВ,
М. БАРАТЯНЦ.
СЭТА-ның тускай корреспондентилери.

• • •

Эш М. С. СОЛОМЕНЦЕВТИҢ чугаазы

Бо кайгамчыктыг байырлалга — кур черлерни чагырып алганнарның алдарлыг тиилелгезиниң байырлалынга бистер шупту улуг сеткил ханыышкын болгаш өөрүшкү-биле киржип турар-дыр бис деп эш Соломенцев чугаалаан.

Кур черлерни шиңгээдип ап эгелээнинин эң-не харысалгалыг үезинде Казахстанның партия организациязын баштап турган болгаш ук черлерни шиңгээдип алырынга бодунуң канчаар-даа аажок улуг үлүг-хуузун киирген, Совет Эвилелиниң Коммунистиг партиязының база делегейниң коммунистиг шимчээшкининиң алдарлыг ажылдакчызы, тайбың дээш могаг-шылаг чок демиселчи Леонид Ильич Брежневтиң бо байырлалга киржип турары биске кончуг амыраңчыг болгаш өөрүнчүг-дүр.

Бөгүнгү байырлал дээрге бүгү совет улустуң байырлалы-дыр. Кур черлерниң делгемнерин шиңгээдип алганы экономика, социал болгаш политика талазы-биле канчаар-даа аажок улуг ужур-дузалыг болган.

Кур черлерни штурмнап эгелээнинден бээр чээрби чыл болганы-биле холбаштыр бо байырлыг хуралдың киржикчилеринге, оларның мурнунде ол черлерни боттарының эрес-шудургу күш-ажылы-биле аңдарыышкан база бо хүннерде ында ажылдап турар бүгү кижилерге М. С. Соломенцев Россия Федерациязының Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң мурнундан, республиканың бүгү ажылчы чоннарының мурнундан чүректиң ханызындан изиг байыр чедирген.

СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Леонид Ильич Брежневтиң кур-чержилерниң күш ажылын бедии-биле үнелээни Россия Федерациязының кур чер районнарының тараажыларын, бүгү кур-чержилер-биле бир дөмей, онза өөрткен.

Россия Федерациязының кур черлерни шиңгээдип алган крайларының болгаш областарының ажыл-ишчилери бо юбилейге бедик көргүзүглерлиг ужуражып турар. Эрткен чылын Россияның күрүнеге саткан үш миллиард ийи чүс миллион пуд тараазының барык чартык кезиин олар бүдүрген.

СЭКП ТК-ның, ССРЭ-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң болгаш Министрлер Чөвүлелиниң байыр чедирген чагаазы, кур-чержилерниң ажыл-херектеринге партияның Төп Комитединиң кичээнгейи болгаш сагыш салыышкыны, оларның адрезинге Леонид Ильичиниң чугаалаан чүректиң ханызындан чылыг сөстери, кур-черлерниң мурнакчы ажыл-агыйларынга чазактың шаңналдарын тывысканы колхозтарның болгаш совхозтарның ажыл-ишчилерин коммунизм тургузуушкунунга чаа-чаа тиилелгелерни чедип алырынче сорук киирип турар деп оратор уламчылаан.

Совет улус кур черлерни чагырып, шиңгээдип алган кижилерниң чедиишкиннерин алдаржытпышаан, коммунистерниң партиязын алдаржыдып турар, бистиң партиявыс, моон мурнунда бүгү-ле үелерде ышкаш, кур черлерни шиңгээдип алырынга база-ла канчаар-даа аажок улуг мобилизакчы, революсчу күжүн көргүскен, ажылчы чоннарны сырый каттыштыргаш, оларны күш-ажылчы маадырлыг херекче кодүрген болгаш кайгамчыктыг тиилелгелерин чедип алган.

Төнчүзүнде М. С. Соломенцевтиң чугаалааны болза, экономика, культураны хөгжүдеринге, амыдырал деңнелин бедидеринге бистиң чедиишкиннеривис бүгү делегейге тайбың байдалдарны хандырары-биле эң-не дорт холбаалыг. Ынчангаш совет кижилер быжыг болгаш доктаамал тайбыңны хандырар дээш канчаар-даа аажок улуг күжениишкиннерин үндүрүп турар партияның Төп Комитединге, ТК-ның Политбюрозунга, СЭКП ТК-ның Чиңгине секретары Леонид Ильич Брежневтиң бодунга боттарының улуу-биле өөрүп четтиришкинин илередип турарлар.

Тайбың даштыкы политиктиг байдалдар, бистиң чуртувустуң иштинде тергиидээн чогаадыкчы күш-ажылчы байдал, төрээн Коммунистиг партиязын, ооң ленинчи Төп Комитедин долгандыр совет кижилерниң сырый каттыжыышкыны — бо бүгү чүүлдер коммунистиг тургузуушкунунуң пландарын амыдыралга чедиишкиннииг боттандырарының ылаптыг магадылалы болур.

СУГГАТЧЫЛАР СЕМИНАРЫ

Чөөн-Хемчик райкүүскомунуң кодээ ажыл-агый эргелели биле Чадааналың суггарылга системазының эргелели районнуң ажыл-агыйларының суггатчыларының семинарын эрттирген. Семинарга СЭКП-ниң Чөөн-Хемчик райкомунуң бирги секретары Ш. Куулар «1973 чылда суггаттыг черлерниң ажыглалының талазы-биле түңнелдер болгаш 1974 чылда сорулгалар дугайында» илеткел кылган. Кодээ ажыл-агый культураларының дүжүткүр чорууи бедидер дээш 1973 чылда «Искра», «Октябрь 30 чылы», Ленин аттыг колхозтар, СЭКП-ның XXII съездизи аттыг совхоз багай эвес ажылдаан. Районда суггатчы звенолар суггарылганы экижиткеш, га бүрүзүнден 15—22 центнер чедир дүжүттү ап турар. Ылаңгыя 1973 чылда «Октябрь 30 чылы» колхозтуң Ак-Шат бригадазы (бригадири М. Манзат-оол) 1935 га черниң бир гектарындан-на 16 центнер дүжүттү алган. Тараажыларның шудургу ажылының ачызында район эрткен чылын күрүнеге тараа садар онаалдазын ажыр күүсеткен.

Суггарылганы ажыл-агыйларда ажыглап турарында четпестерни Ш. Куулар тодаргай чугаалаан. «Чыраа-Бажы», «Большевик» совхозтар, «Искра», «Октябрь 30 чылы» колхозтар суггарып болур черлерин четче ажыглавайн турар. Районда 11.550 га суггаттыг черниң 86,3 хуузу 1973 чылда ажыглаттынган.

Ооң соонда семинарга: «Суггаттыг черлерге агротехниканың онзагай байдалдарының дугайында» лекцияны райкүүскомнуң кодээ ажыл-агый эргелелиниң кол агроному А. Петров, «Суггарылга машиналарының болгаш агрегаттарының тургузуунуң, оларның ажыглалының дугайында» лекцияны Тыва АССР-ниң Мелиорация болгаш суг ажыл-агый министерствозунуң инженери Р. Лаптев, «Суггарылга системаларының ниити хевирлериниң, ону шын ажыглаарының, сугну чөп чарыгдаарының дугайында» лекцияны Чадааналың суггарылга системазының эргелелиниң инженери Н. Мөңге, «Суггаттыг черлерге бок үнүштерни болдурбас дээш демисел дугайында» лекцияны районда үнүш камгалалының талазы-биле отрядтың начальниги К. Сегленмей кылган. Суггарылга системаларын районда канчаар ажыглап турарының дугайын суггарылга системазының эргелелиниң начальниги К. Байкара чугаалаан.

Семинарга чүгле 30 ажыг кижи келгени колхоз, совхозтарның удуртукчуларының суггатчылар-биле ажылды чугулага көрбейн турарының барымдаазы болур. Ленин аттыг, «Октябрь 30 чылы» колхозтар суггатчыларын семинарже шуут чорутпаан. Тараалаң ажыл-агый «Чыраа-Бажы» совхозтан чүгле 2, «Большевик» совхозтан 3 кижини чорутканы кончуг четпес.

«Алдан-Маадыр» совхозтуң бот-орулга-чарылгалыг суггатчы звенозунуң удуртукчузу, Күш-ажылдың Кызыл Тугу орденниң эдилекчизи Кызыл-оол Алдын-оол звенозунуң ажылының дуржулгазын чугаалааш, бо чылын 400 га черниң гектарындан-на 18 центнер дүжүттү алырын хүлээнген. «Чыраа-Бажы» совхозтуң суггатчызы К. Семис-оол дуржулгазын солушкан.

М. СЕВЕН,
«Шынның» корр.

„АЯНГА"—БИСТИҢ ААЛЧЫВЫС

Ленинчи национал политиканың ачызында бистиң калбак делгем Төрээн чуртувустуң биче-буурай кижилериниң литературазы болгаш уран чүүлү шапкыны-биле хөгжүп, профессионал бедик деңнелди чедип ап турар. Ооң чижээн бистиң республикада аалдап келген Читаның күрүне филармониязында Агин национал округтуң «Аянга» деп бурят эстрада ансамблиниң артистериниң концертинден-не көрүп болур бис. Атсураглыг бо аныяк ансамбльдиң дугайында Тываның күрүне филармониязының оперативтиг килдизиниң начальниги, республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Андрей Бегзиевич Сагды мынчаар чугаалап, ук ансамбль-биле таныштырган:

— Бөгүн найысылалдың чону «Аянга» ансамблиниң уран талантылары-биле таныжарлар. «Аянга» дээрге тывалап аялга дээни ол. Ук коллектив чүгле Сибирьде эвес, а харын кожавыс Моол Арат Республикага безин билдингир, ол аңаа эрткен чылын аалдап чораан.

«Аянга» март 10-да бистиң республикага аалдап келгеш, Улуг-Хем районнуң ажылчы чоннарынга аян тудуп, Тыва-биле таныжылгазын оон эгелээн. Бо аныяк ансамбльди бистиң филармония чалаан. Апрель айда Чита обласка база Бурят АССР-ге бистиң цирк, эстрада артистеривис барып ойнаар. Ол бөлүктү РСФСР-ниң алдарлыг, Тыва АССР-ниң улустуң артизи К. Хензиг-оол удуртуп турарын билир силер.

«Аянганың» концертинден Агван Дондуковтуң совет болгаш бурят ырларны ырлаарын, Дарима Тутлумованың бурят база моол ырларны күүседирин, Владимир Чегодаевтиң танцыларын сонуургаарыңар чугаажок. Оон аңгыда Борис Аюров биле Светлана Даваеваның бурят, эвенк танцыларны, а Юрий Тороповтуң баштак чугааларны күүседири база-ла көрүкчүлерни улуу-биле сонуургадыр.

Бистиң аалчыларывыс Кызылга ойнаанының соонда республиканың барыын талакы районнарынга боттарының солун концертин көргүзер. «Аянга» бистиң республикага бир ай ойнаар. Ынчангаш «Аянганың» артистериниң оюнунче көрүкчүлерни чалап, ооң-биле таныжарын күзедим.

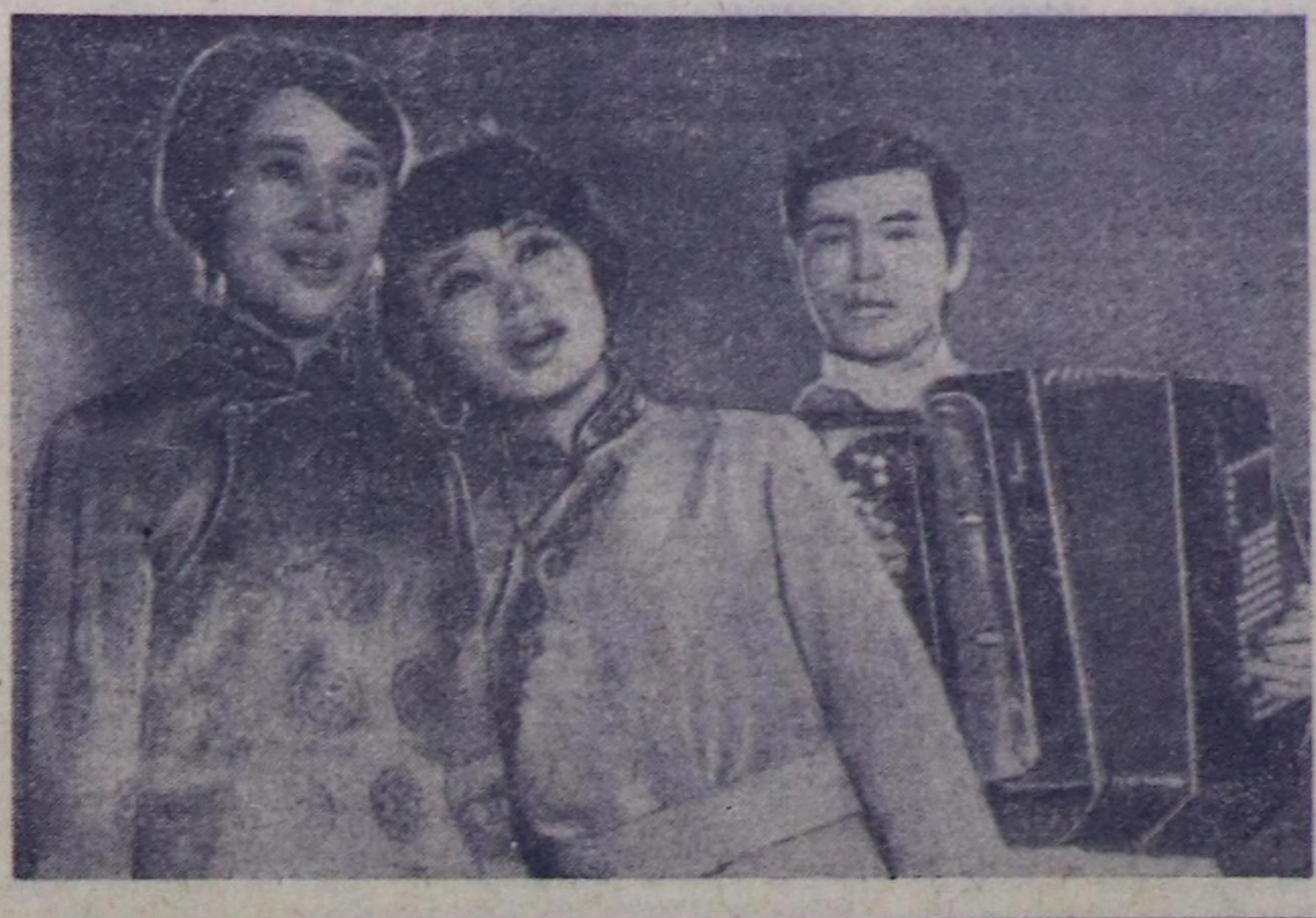

ЧУРУКТА: «Аянганың» концертиниң бир номери.

ШЫДЫРААГА БОДАЛ ХЕРЕК...

Самагалдайның чурттакчылары шыдыраага ынак. Чүгле эрткен чылын безин аңаа сес маргылдаа болуп эрткен. Ындыг маргылдааларга, ылаңгыя байырлал хүннеринде онза хөй ойнакчылар киржип турары солун. Шыдыраа маргылдаазы чүгле эр ойнакчылар аразынга эвес, харын херээжен шыдыраачылар аразынга база эрткен.

Шыдыраа оюнун улам нептередирин райспорткомитет кичээнгейге алган, ооң активчилери идепкейлиг ажылдап турар. Ылаңгыя СЭКП райкомунуң ажылдакчызы Ш. Кочега, райпо бухгалтери З. Майдыр, башкы М. Мөңге, тудугжу Д. Иванов ышкаш эштер шыдыраа маргылдааларын организастаарынга идепкейлиг киржип келгеннер.

Маргылдаалар организастыг эртип, сонуургактарны калбаа-биле хаара тудуп турар. Тиилекчилерни байырлалдыг ёзуга шаңнап-мактаары чаңчыл болган, ойнакчыларны ол улам хей-аът киирип, оларның сонуургалын бедиткен.

Район төвүнүң шыдыраачылары «Тес-Хем» совхозтуң, Эрзин районнуң шыдыраачылары-биле ужуражылгаларны эрттирген.

Спорт комитеди «Тываның аныяктары» солуннуң редакциязы-биле катай Сибирьниң болгаш Ыраккы Чөөн чүктүң шыдыраа композиторларының конкурузун организастааш, ону чедиишкинниг чоруткан.

Шыдыраа оюну, маргылдаалар массалыг болуп турза-даа, мында четпестер база бар. Маңаа бирги эгчегде шыдыраачыларның мергежилиниң кудузу хамааржыр.

Ону тайылбырлаары берге эвес. Ойнакчылар чаа ойнап эгелеп чоруур кижилер-биле домей: шак чок, көштерин биживес, хүнде 10—20 оюнну-даа ойнап кааптар. «Шыдыраага бодал херек» деп, шаандагы шагның ыдыктыг чагыын уттуп турар-дыр бис.

Буу-хаа, контроль чок ойнап чаңчыга берген кижи ёзулуг маргылдаага киришкеш, сүрээдээр, көштерин бижиир дээш, чүгле чардыгар, үр, кичээнгейлиг бодамчалыг ойнап шыдавас.

Ындыг байдалдан чарлып, бедик мергежил чедип алыр дизе, бирги эгчегде чер-черде шыдыраачыларга республиканың шыдыраа федерациязындан дээштиг дуза негеттинип турар. Шыдыраа шактарын садып алыры — шуут шиитпирлээр аргажок айтырыг болган. Ону чагыдып, садып алыры-биле дуза херегледтинип турар. Ийи талазында, маргылдаа бүрүзүнге шактыг ойнап, көштерни бижиирин негээри болур. Республика маргылдаазынга киржири-биле келген кижилерден оларның спортчу түңнелиниң таблицазын болгаш ойнаан оюннарының бижидилгезин негээр болза, шыдыраачылар шыңгыы чурумга чаңчыгып, боттарынга негелделиг апаар. Республиканың шыдыраа федерациязы районнарже дуржулгалыг эштерни чорудуп, чер-черге лекция, беседа кылып, хары угда хөй кижи-биле ойнаар маргылдаалар эрттирери күзенчиг.

Районнуң шыдыраа амыдыралында бир четпес чүве — шыдыраа талазы-биле дуржулгалыг судьялар чогу. Хөй-ниитичи судьялар белеткээринге шыдыраа федерациязы дузалаар ужурлуг.

Райспорткомитет херээжен шыдыраачылар белеткээринче эки кичээнгей салбайн турар. Бистиң районда республика чемпиону Л. Пономарева биле чемпион чораан З. Ооржак оларны дамчыштыр ажылды чорудары чугула.

Республика солуннарының арыннарынга шыдыраа маргылдааларын эрттирериниң талазы-биле консультацияларны парлаарын бистиң шыдыраачыларывыс күзеп турар. Ылаңгыя хөй кижи киржикчилиг маргылдаалар эрттирерииге эптиг швейцар системазының дугайында тайылбыр чугула херек.

Самагалдайның шыдыраачылары бо чылын мергежил бедидериниң маргылдаазын, өске черлерниң коллективтери-биле эш хуузунуң ужуражылгаларын болгаш Совет Тываның 30 чылынга тураскааткан маргылдаа эрттирерин планнап турар.

П. АРТАМОНОВ,
бирги разрядчы.

Хүлүмзүрүг күш немээр

Харыылар

Бир катап мегечи кижи эжинге ужуражып келгаш, чырыы-даа чырташ дивейн чугаалаан:

— Балык деп амытан элдеп-ле бөөр чүве-дир, аң-меңдаа. ышкаш, хайыр чылгаар дээш, сугдан үнүп келгеш, соругже чоруп-ла каар аан.

— Ындыг чүве чорду ийин харын. Чакпазы хыраалай берген, хайыр чылгап чыткан бо-ла көөр кижи-дир мен. Балык хирезинде арны безин кыспас, арын-нүүр чок-ла амытан — деп, эжи мегечиниң бодун тулдуруп харыылаан.

Мегечиниң ам-на арны кызып келген.

* * *

Мээң кадайымның аажычаңы черле элдеп кижи. Садыгдан кандыг-бир чүве сатканда, ыяап-ла ийини сатнаштурар, хеп чуур машинаны-даа, шкафты-даа... Ооң ындыг чоруун пат кайгап, бир катап айтырдым:

— Сен черле кандаай кижи боор сен, кадай? Садыгдан бараан сатканыңда чүге ийини алыр сен, оон өске алыр бараан чок чүве бе?

— Оон чоп элдепсинер сен, кужурүм. Ындыг-мындыг чүве болуп, кажан бир чарлыр аларзывысса, ийи деҢ кылдыр үлежип алырынга эптиг ышкажыл.

Харыы кылдыр чүнү-даа чугаалаар аайын тыппаан мен.

К. ТҮЛҮШ.

...Эмнеп каан

1730 чылда Голландияның Лейден университединиң сураглыг профессору Бургаве улуг бай кижиден чагаа алган. Чагаада «баш-мээм аараан, дузалап көр» деп дилээн болган. Бургаве харыызынга: «Эмнеп болур мен, чүгле чуузага-даа эвес, чалчалардаа чокка, чадаг кээр болзуңарза» дирткен. Эмчиниң негелдезин бай күүсеткен. Элээн каш хонук иштинде арыг агаарга кылаштап, аргага тооруу, кат чип, одаг чанынга хонуп чораш, чедип келген. Бай ынчап чораш чедип кээрге, эмчи: «Чүңеп аарып тур?» деп айтырган. Оозу каң кадык апарганын ам кээп кайгап калган.

* * *

Алдарлыг үш эмчи

1762—1836 чылдарда чурттап чораан сураглыг немец эмчи Гуфеланд өлүрүнүң мурнунда эмчи эш-өөрүнге: «Дээргилер, мен-даа өлдүм, мээң соомда үш алдарлыг эмчи арты» дээн. Турганнарның кайызы-даа: «Бирээзи мен боор мен аа» деп бодаан. «Кымнар ирги?» деп айтырганнар. «Ол үш: суг, шимчээшкин, таарышкан чем-дир» — деп, Гуфеланд харыылаан.

ЧОГААДЫКЧЫ КӨДҮРЛҮҮШКҮН-БИЛЕ

Москва чоогунда Вышний Волочек хоорайдан ырак эвесте РСФСР-ниң Чурукчулар эвилелиниң И. Репин аттыг академиктиг чогаадыкчы дачазы бар. Дача чурулга уран чүүлүнде онзагай төөгүлүг. Моон чоогунда бойдустуң чараш чурумалдары улуг орус чурукчулар Шишкинниң, Левитанның, Репинниң болгаш өскелерниң-даа кайгамчыктыг чуруктарының үндезини болган. Тургустунган үезинден бээр дача чурукчуларның чыглыр, дыштаныр, а кол-ла чүве: чурулга мергежилин бедидер, чаа чогаадыкчы бодалдарын боттандырар чери апарган. Совет эрге-чагырга тургустунганындан бээр дача совет чурукчуларның дуржулга солчулгазының, аныяк чурукчуларны өстүрериниң база бир төвү апарган. Бистиң тыва чурукчуларывыс база чыл бүрүде Репин аттыг дачага барып дыштанып, дуржулгалыг чурукчулардан өөренип, боттарының мергежилин бедидип ап, чаа-чаа чогаадыкчы бодалдарлыг чанып кээп турарлар.

Чоокта чаа оортан бистиң ийи чурукчувус: Тываның чурукчулар эвилелиниң харысалгалыг секретары Татьяна Евгеньевна Левертовская биле Май-оол Александрович Даржай олар чанып келгеш, дачага чорааның түңнелин чурукчу эш-өөрү-биле солчуп, чаа кылган ажылдарын чаңчыл болганын ёзугаар делгеп көргүскеннер. Шынап-ла, олар дачага үепи чогаадыкчы көдүрлүүшкүннүг эрттиргенин чурукчулар демдеглээп. Т. Е. Левертовская «Эжишкилер» деп тыва кадарчыларның школачы уругларынга тураскааткан болгаш «Сакманщиктер», «Кышкы тайга» деп үш улуг чурукту доосткан. Ооң-биле кады будук-биле 60, карандаш-биле 50 ажыг этюдтарны бижип алгаш келген. Ол этюдтар чаа чуруктарны бижииринге үндезин болуру чугаажок. М. А. Даржай дачага чүгле 2 ай болган-даа болза, чедиишкинниг ээп келген. Төрээн Тывазының бойдус чурумалын, кижилерин көргүскен үш улуг чурукту доозуп, 30 ажыг этюдтарны будук-биле бижип алгаш келген.

Тываның чурукчулар эвилелиниң тускай комиссиязы Т. Е. Левертовскаяның болгаш М. А. Даржайның Москва чоогунга бижээн этюдтарының бедик чурулга мергежилдиг, өң талазы-биле чымчак, тааланчыг, композиция талазы-биле шынарлыг бижиттингенин демдеглеп, дыка хөйүн апрель айда эртер чурулга неделязының делгелгелеринге киириштирерин сүмелээн.

Совет Тываның 30 чыл оюнга чогаадыкчы планнарыңар-биле солчуп көөр силер бе? — деп дилээримге, Т. Е. Левертовскаяның чугаалааны:

— Дачага 4 ай болдум. Ында бистиң сураглыг чурукчуларывыс Юрий Васильевич Кугач, Вячеслав Франкович Загонек, Сергей Павлович Ткачев болгаш өскелер-даа мээң чаа бижээн чуруктарымга, этюдтарымга чогуур үнелелди берди, арга-сүмезин катты. Дачадан сагыш-бодалда чаа-чаа планнарлыг, ажылдаарынче дөстүнмес чүткүлдүг келдим. Совет Тываның 30 чылынга тураскаадып, бо хүннүң маадырлары — тыва малчыннарның чымыштыг ажыл-ижин, амыдырал-чуртталгазын көргүскен чурукту бижииринче дораан кирер бодап турар мен. Сибирьниң, Чөөн чүктүң зона делгелгелеринге чаа ажылдарны киирерин кызыдар мен.

М. А. Даржай: — Мен база-ла дачага элээн чедиишкинниг ажылдап, бодумнуң мергежилимни бедидип, чогаадыкчы чаа аргаларны шиңгээдип ап, сеткил ханыышкынныг чанып келдим. Тываның Совет Эвилелиниң акы-дуңма өг-бүлезинге каттышканындан бээр 30 чыл оюнга чаа ажылдарны бараалгадып, бистиң чурукчуларның чогаадыкчы ажылынга бодумнуң үлүүмнү киирип, бедик утка-шынарлыг, көрүштүг ажылдарны бижиирин хүлээнип турар мен — деп түңнеди.

М. СААЯ.

СОНУУРГАКТАРГА

Дагларда коралллдар

●БУХАРЕСТ. Румынияның барыын талазында дагларга бокситтер ажылдап кылып турган, оон суг адааның кораллдыг рифтерин (суг адааның хая-дажын) тып алган. Специалистерниң бодап турарын ёзугаар алырга, 115 миллион чыл бурунгаар аңаа далай турган болуп турар, ол кораллдар ооң дүвүнге тывылган. Кораллдар колониязы бодувуң баштайгы хевирин болгаш структуразын хевээр арттырган. Ол чорук палеонтологтарның улуг сонуургалын болдуруп турар, чүге дээрге кораллдар чүгле далай чалгыынга буступ, үрелир.

Археологтарның олчазы

●ПРАГА. Хоорайның девискээринге археологтуг казымалдар кылып турар үеде IX болгаш X чүс чылдар үезиниң 100 ажыг хөөрү тывылган. Дүжүмет өг-бүлеге хамааржып болгу дег оолдуң, дайынчының болгаш ийи херээжен кижиниң хөөрлери археологтарның кичээнгейин хаара тудуп турар.

Хөөрлерден тывылган алдын болгаш мөңгүн каасталгалар, боо-чепсек болгаш өске-даа эдилелдер Чехияның Великоморавия дээр княжество-биле — амгы Моравияның болгаш Чехияның девискээринге ынчаарда турган чугула күрүне тургузуу-биле ханы харылзаалыг турганын херечилеп турар.

Эрте-бурунгу чех күрүнениң төөгүзүн шинчилээринге бо чүүлдер улуг ужур-дузалыг.

Үш чылда уйгу келбээн

●ТЕГЕРАН. Иранның Касре-Ширин деп хоорайының чурттакчызы Абдулджабар Биголиниң уйгузу келбестээнден бээр үш чыл эрткен деп, «Эттелаат» солун бижээн. 26 харлыг албан-хаакчының уйгузу хенертен келбестээн болгаш бо бүгү үениң иштинде ол чаңгыс-даа карак шиммээн.

Биголиниң ажылдап турар чериниң начальниги ол дугайын билип кааш, дүнеки үеде таңныылдап ажылдаарын аңаа сүмелээш, «уйгузу келбес кижи таңныылдаарга, оорлар келбес болгай» дээн.

Саазын шыдажыр ыйнаан

●ТОКИО. Бодунуң хөрегизи-биле хууда «Литературлуг чогаалдарын» парлап үндүрери Японияда сөөлгү үеде калбарган. Баянаттарның оолдар, кыстары шүлүктер болгаш шүлүглелдер чыындыларын, а кырган кижилер сактыышкыннарны парлаар апарган. Ындыг янзылыг номнарны садып алыр кижилер барык чок боор турар, ынчангаш авторлар боттарының номнарын төрелдериниң, таныштарының аразынга тарадып турар.

Японияның национал библиотеказының медээзин ёзугаар алырга, эртнен чылын ындыг янзы-биле үндүрген 6000 аттыг ном аңаа кирген болуп турар. 500 экземпляр тиражтыг ындыг номну парлап үндүреринге бедик мергежилдиг япон ажылчынның бир чылда ажылдап алыр акшазындан хөй түңну чарыгдап турар. Ооң ажыы чүү боор, ындыг-даа болза ол «чогаалчылар» чүгле ном картынга боттарының адын көөр дээш кызыдып турары ол-дур.

Балыкчы кыс

● КАНБЕРРА. Австралия чурттуг 14 харлыг школачы уруг Пэтси Берклиниң олчазынга хоочун балыкчылар безин адааргап турган дижир. Ол барык үш шак иштинде демисежип келгеш, сыыртыкыпка кирген 90 килограмм аар акуланы ушта тыртып келген. Ынчаарга Пэтсиниң хууда деңзизи чүгле 39 кг.

Пэтсиниң өөрээнин чүү дээр! Олчазынга өөрээш, ол балыкчыларның чыл санында эрттирери маргылдаага киржип көрейн деп, адазындан дилеп турган.

(СЭТА).

АК АДЫГНЫҢ ООЛДАРЫН ТУДАРЫ

Мөнге доштуг соңгу чүкте — Арктикада ак адыглар чурттап турар. Чогум оларның турумчаан турлаа чок, мөңги доштар-ла кырлап чоруур тоянчылар ышкажыл. Эртемденнерниң ончалап санаанын ёзугаар алырга, соңгу чүкте он муң хире-ле ак мажаалайлар арткан, ынчаарга бүгү-ле чер бөмбүрзээниң кырында кара-хүрең адыглар чүс муң ажа дүжүп турар чүве-дир.

Чүс ак адыгны диригге туткан кижи бар, ол болза Ыраккы Чөөн чүкте зоология комбинадында аңныыр ажылының эртемдени Анатолий Иосифович Сюзев. Ак адыгларның кыжын ижээр чери Врангель ортулукче Сюзевке баштаткан дидим аңчылар Хабаровскиден ужуп үнүпкен. Оларның кол сорулгазы — бистиң чурттуң зоопарктарынга тургузар ак адыгларның он баш чаш оолдарын тудары болур. Ак адыгның оолдарын канчап тудар деп?

Соңгу чүктүң ак адыглары таптыг-ла кыштың ортан үезинде ижээп чыдары хар үңгүрлериниң иштинге оолдаарлар. Оларның карак, кулаа чок, былгааш бажы дег болгулаар. Декабрь, январь, февраль айлар төңгүже аа сүдү-биле оолдарын эмзирип доруктурар. Март айның эгезинде ак адыглар хөртүк ижээниндеп үнүп, оолдарын дашкаар ойнады бээрлер. Хай-халап диргелип кел чорда, чаш оолдарын ижээнинче киир сывырыпкаш, иези шала сөөлзүредир чашты бээр.

Ак адыг — араатан амытан, ынчалзажок кижиже кайыхамаан чок халдай бербес. Ооң арай аамайын ажыглап алгаш, чамдык дужун хараар маңгысталчак аңчылар оларны кыра боолап, төндүреринге чедире берген турган. Бистиң чуртта Врангель ортулукту күрүнениң камгалалдыг чери кылдыр чарлаандан бээр алды чыл боол турар. Ол ортулуктуң ак адыгларын, моржтарын, янзы-бүрү куштарын өлүрерин шуут хоругдаан, чүгле чөпшээрел ёзугаар каш санныын диригге тудуп ап болур.

Ак адыгның оолдарын иезинден чарып тудары шаанда кончуг берге, харын-даа амытындан чарлыр чоруктар-даа турган. Ам кажар арга тывылган. Ак адыгның ижээнин баштай тып алыр. Иези оолдарын ойнадып үнүп келир орта, 15 минута хире моорадыр удудуптар сыкыртыр эмниг сыйда оък-биле мөң эъдинче кадалдыр адыптар. Ыя кадында бир кижи шанактыг халдып келгеш, ак адыгның оолдарын барбаа суккулааш, ырадыр куштады бээр. Тергиин дидим аңчы моорап калган — удуп чыдар адыгның чанынга көра чааскаан артып каар. Удудар эмниң кавыны читкиже чедир, ол дидим аңчы моорап калган адыгны пугуштап, тынгарарының арга-хоргазын шалып-дүрген кылгылаар. Ол база ужурлуг. Март айның эгезинде соңгу чүктүң Врангель ортулукка тос-тостун соогу дызырткайнып турар. Ак адыг челбиге бээриңден кедергей коргар. Хөлүн эрттир моорап чыдар болза, челбиге берип болур. Моорадыр кактырыпкан дег, чүгле иштин доганнадыр тынып чыткан ак адыг карактарын тапылаңнадыр көргүлеп, кулактарының баштарын сүүреңнедип, шымбай деткерлип келгеш, маппайтыр олуруптар. Дидим аңчы доштуг оранның удудар оока ужур шаптырыпкан ак адыын бут кырынга тургузуп, ижээниниң чанынга бүдүү каапкаш, өөрүнүң соондува чорувудар.

(1974 чылдың март 1-де «Правда» солуундан).

БҮЗҮРЭЭРИ БЕРГЕ, ЫНЧАЛЗА-ДАА...

1811 чылда француз эртемден Бернар Куртуа бодунуң ажылдаар черинге янзы-бүрү дуржулгалар кылып олурган. Ооң столунуң кырынга спирт кудуп каан бир шил савага далай үнүштери, өске шилге демир-биле күгүр кислотазының холуксаазы турган. Куртуаның эктиниң кырынга ооң ынак моортайы олурган. Хенертен моортай бир-ле чүведен дүвүрээш, стол кырынче халый бергеш, аңаа турган демги ийи шилди бузупкан. Төгүлген суук чүүлдер холужуп, химиктиг реакция болуп, ыш, бус, газ үнген. Олар өшкен соонда, эртемден көөрге стол кырында кылагар чүүл бар болган. Ону шинчилеп көөрге, ооң мурнунда билдинмейн турган чаа элемент болган. Ооң ады йод. Бир чаа элемент ынчаар ажыттынган.

Бот-өөредилге салбыры чалап тур

Кызылдың күрүнениң башкы институдунуң бот-өөредилгелиг салбыры даараазында мергежилдерге хүлээп алыышкынны чарлап тур:

1. Математика.
2. Орус дыл болгаш литература
3. Биология.

Кирериниң экзаменнерин ийи удаа — 1974 чылдың март 23-тен апрель 2-ге чедир база июнь 3-тен 14-ке чедир — даараазында эртемнерге дужаар:

«Математика» тускай эртеминге — математика (аас, бижимел-биле), физика (аас-биле), орус дыл болгаш литература (бижимел-биле).

«Орус дыл болгаш литература» тускай эртеминге — орус дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле), ССРЭ төөгүзү (аас-биле), даштыкы азы тыва дыл (аас-биле).

«Биология» тускай эртеминге — биология (аас-биле), химия (аас-биле), физика (аас-биле), орус дыл болгаш литература (аас, бижимел-биле).

Билдиришкиннерни чарлал парлаттынган хүнден эгелеп, 1974 чылдың май 30-ге чедир хүлээп алыр. Билдиришкинге даараазында документилерни кожар: ортумак эртем дугайында документ (бодун), намдары, чурттап турар черинден база эмчиниң шынзылгалары, ажылдап турар черинден характеристика, күш-ажыл дептериниң хоолгазы, 3х4 см хемчээлдиг 4 фото-чурук.

Бүгү салбырларга улус өөредилгезиниң системазында ажылдап турарларны хүлээп алыр.

Документилерни даараазында адресче чорудар: Кызыл хоорай, Ленин кудумчузу, бажың № 40. Башкы институду, бот-өөредилге салбыры. Телефон 20-36.

Институттуң ректорады.

Телевидение

МАРТ 17-ДЕ

МОСКВАДАН

12.00—Дамчыдылгалар программазы. 12.05 — Медээлер. 12.10—Школачыларга. **«Кажан-даа тиилеттирбес, алдар-биле бүргеткен».** Совет Армияның төөгүзүнге олимпиаданың I турунуң айтырыгларынга харыылар. 13.10—Өңнүг телекөргүзүг. Мультфильмнер программазы. 13.30—**«Музыкалыг киоск».** 14.00—**«Совет Эвилелинге бараан боор тур мен».** 15.00—**«Өрт машиназын садып ап тур бис»** Уран-чечен фильм. 16.00—Делегей панорамазы. 16.30 — Өңнүг телекөргүзүг. **«Кино аян-чоруктарының клуву».** 17.30 — ССРЭ-ниң улустарының III кышкы спартакиадазында. 18.00—**«Үе».** Информастыг программа. 18.30—18.40—Чапсар. 18.40—Өңнүг телекөргүзүг. **«Бистиң эки үзелдиг кожаларывыс»** деп хензиглерниң телетеатры. 19.30—Өңнүг телекөргүзүг. Документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. **«Америка-дыр».** 1-ги кезээ.—**«Бөгүнгү Калифорния»** 19.50—Концерт залында Кубань казактарының шиите ыр бөлүү. 20.20—**«Поэзия»** Ярослав Смеляков. 21.05—**«Улуг театр чүнү көргүзүп турары».** 21.35—**«Экранда кинокомедия». «Насредин Бухарада».** 23.00, **«Үе».** Информастыг программа. 23.30—**«Мастерлерниң дуэди»** деп документалдыг телефильмниң баштайгы көргүзүү. 00.05—01.00—Спортчу программа. 1. ССРЭ-ниң улустарының III кышкы спартакиадазында. 2. Бедиктен халыглыг эштиишкин. Делегей маргылдаазы.

МАРТ 18-ТЕ

КЫЗЫЛДАН

18.00—**«Мээң Дагестаным».** Хроника документалдыг фильм. 18.50—Уругларга. Мультфильм. 19.00—Телемедээлер. 19.10—**«Коммунаның хамаатызы».** Кыска фильм. 19.20—**«Техниктиг информацияның медээлери».** Дамчыдылга. 19.40—**«Апрель»** Кыска фильм. 19.50—Телемедээлер. 20.05—Чарлалдар, реклама. 20.10—**«Ол дакпыр чемпионнар».** Кыска фильм. Тыва АССР-ниң телевидение болгаш радио дамчыдылга комитединиң симфония оркестриниң концерти. 21.30—23.00—**«Эрги бажың».** Уран-чечен фильм.

Редактор В. С. ШАРАВИИ.

КИНО

МАРТ 17-ДЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Чааскаанзыраан бөрү»** 11.35, 13.30 (Биче залга), **«Чаъс шупту истерин чуй шаап каапкан»** 9.30, 11.25, 13.20, 15.15, 17.10, 19.05, 21.00 шактарда.

«ПИОНЕР»: **Киночыыцды** 9.10, **«Баян тажы»** 10.40, 12.20, 14.00, **«Черлик чүрек»** 16.40, 18.35, 20.30; **«Ак хептиг хаакчы»** 15.40 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Кулдар»** 14.30, 16.50, 18.40, 20.30, **«Эртинелер ортулуу»** 11.00, 12.40 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Россия империязының дүжүлгези»** (2 сериязы кады) 11.00, **«Иванның катери»** 13.30, 15.10, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: **Киночыыцды** 12.00, **«Надежда»** 16.00, 18.00 шактарда.

МАРТ 18-ТЕ

«НАЙЫРАЛ»: **«Мугулай херек»** 9.45, 11.30, 13.15, 15.00, 17.05, 18.50, 20.45, **«Назын хире чыл»** 15.00 (Биче залга) шактарда.

«ПИОНЕР»: **Киночыыцды** 9.35, **«Валерий Чкалов»** 11.05, 15.10, 16.55, **«Чаъс шупту истерин чуй шаап каапкан»** 12.50, 18.40, 21.00 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: **«Уттундурган кежигниң чажыды»** 15.00, 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ВОСТОК»: **«Дедир хая көрүнме»** 15.00, **«Кулдар»** 16.50, 18.40, 20.30 шактарда.

«ЭНЕРГЕТИК» КУЛЬТУРА БАЖЫҢЫНГА: **«Туттуруп алыры-биле дезивит»** 18.00, 20.00 шактарда.

РЕДАКЦИЯНЫҢ АДРЕЗИ: 66700

Кызыл, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, бажың № 3. ТЕЛЕФОННАРЫ. Редакторнуң 24-63, редакторнуң оралакчыларының 35-24, пропаганда килдизиниң 23-54, харысалгалыг секретарының 23-35, партийжи амыдырал килдизиниң 37-13, культура килдизиниң 23-54, кодээ ажылдыг килдизиниң 21-47, үлетпүр килдизиниң 22-64, чагаа килдизиниң 41-27, информация база совет тургузуг килдизиниң 20-60, бухгалтерияның 31-75, корректорларның 27-41. Солун келбейн баргаа 32-75 телефонче долгаар.

СОЛУН НЕДЕЛЯДА 6 КАТАП ҮНЕР

Тираж 16056. ЧАГЫГ № 644.

Тыва АССР-ниң Министрлер Чөвүлелиниң Ном үндүрер чер, полиграфия болгаш ном садыының талазы-биле эргелелиниң типографиязы, (Кызыл Щетинкин-Кравченко кудумчузу бажың № 1) ТС—00137.